

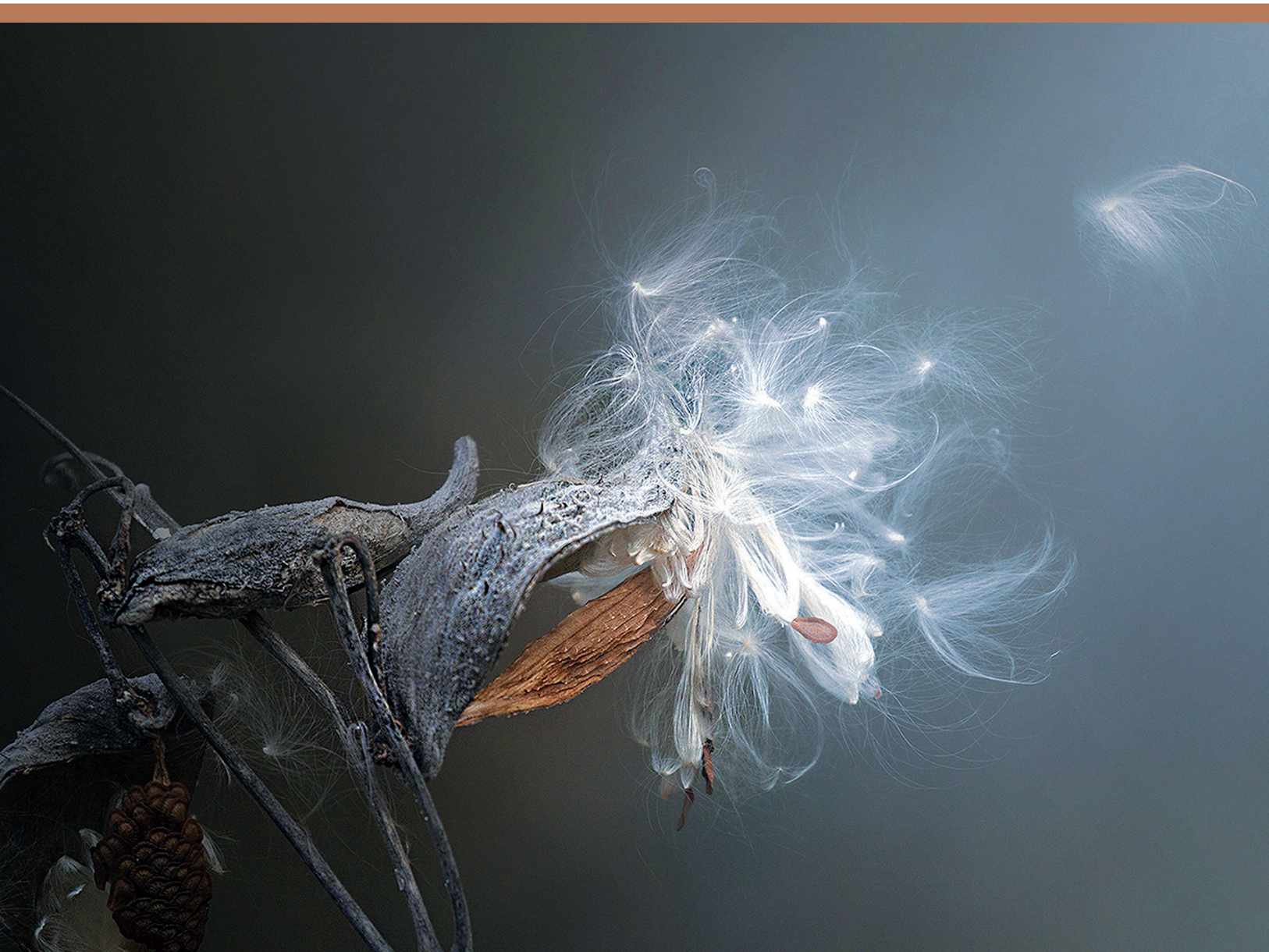

2023 • 8

LXXVI. évfolyam • augusztus

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Benkő Levente (főszerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János
Rostás-Péter Emese

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea
Nyomdai munkálatok:
IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 5 lej

9 771221 869233 08

Tartalom

Rostás-Péter István: Alapvetés, aratás 3

művelődés – 75

Herepei János: Bel-Farkas utca a 19. században. 4
Dánielisz Endre: Arany János – a népművelő 8

petőfi 200

Csog Szidónia: „Petőfi szókimondása felszabadítja a többieket”.
Beszélgetés Bánki Éva íróval, költővel,
egyetemi előadótanárral *Petőfi-vírus* című regényéről. 10

könyvesház

Balla Sándor: Páskándi Géza második alkotói korszaka. 17

enciklopédia

Riti József Attila: A szamosvölgyi vasútvonal avatási ünnepe. 19

galéria

Suba László: A Múzeumok Éjszakája Tordán 21
Farkas György: Vaku nélkül. 23

hétköznapi hőseink

Bálint Csenge Klára, Hankó Zsombor, Kovács András Apor:
„Az oltár gótikus stílusban építendő”.
Kupcsay János élete és munkássága (1). 25

Lapszámunk szerzői:

Bálint Csenge Klára – diák, Négyfalu
Csog Szidónia – újságíró, Kolozsvár
Dánielisz Endre (1925–2023) – irodalomtörténész, tanár, pedagógiai író, Nagyszalonta
Farkas György – vegyész, ny. egyetemi oktató, Kolozsvár
Hankó Zsombor – diák, Pürkerec
Herepei János (1891–1970) – művelődéstörténész, muzeológus, néprajzkutató, régész,
Kolozsvár
Kovács András Apor – diák, Négyfalu
Riti József Attila – tanár, Szamosújvár
Rostás-Péter István – újságíró, Kolozsvár
Suba László – képzőművész, Torda

A címlapon Radovics János *Búcsú* című felvétele. A hátsó borítón Radovics János *Vándor* című fényképe.

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott, valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság
Erdélyi Magyar Havilap

Alapvetés, aratás

Iskolapéldája is lehetnék az ünneprontó őszinteségnek, mihelyt bevallom: nem épp szívem csücske az augusztushúszázás; kalendárium szerint évente kétszer ülhethém meg a névnapomat, de első ízben tűzijátékok zaja nyomja el a pezsgősdugó pukkanását, másodjára a karácsonyi bejgli élénk utóíze és a szilveszteri készülődés közé préselődve, egy elkapkodott gratulációt, ha megér... Önző és kicsinyes indokokból fakad e frusztrált alaphelyzet – nem akadályt annak, hogy morcot mellőzve körbejárjam az államalapítás/alkotmány/új kenyér/Szent István nemzeti-állami-lobogós-örtüzes-díjátadós-kitüntetés ünnepének holdudvarát.

Idén fesztiválosra fogják a szervezők a budapesti rendezvényeket; kérdés, hogy elsikkad-e az üzenet lényege a formatervezett köztéri eufória több mint tucatnyi színhelyén zajló történések kavalkádjában? A pótkérdés pedig azt firtatja, lehet-e (érdemes-e) mindegyre újraértelmezni a magyarság első államférfiának szellemi hagyatékrészletét, a neki tulajdonított – bár más(ok) által egybeszerkesztett Intelmeket. Mitől, de főleg miként lesznek érvényesek a négy esztendő híján ezeréves dokumentum tételei az éppen időszerű kurzusok-trendek olvasatával dacolva akár. Miért szívlelhető meg mégis egy, az irlalomról és mérsékletéről szóló uralkodói tanács, midőn maga Szent István ismeri be, hogy életét jobbra háborúskodások között morzsolta el, a krónikák pedig felnyújt, megvakított ellenfeleket, példás szigorral levert lázadásokat lajstromoznak. A példamutatás imperatívusza és az önértékelés folytonos igénye az, amit mai szóhasználattal felelős közszereplő sem spórolhat meg: nem véletlenül éppen királytükörként sorolják be műfajilag az Imre herceghez címzett, aránylag rövidre szabott, ám feszesen „sűrű” dokumentumot. Melynek tíz fejezetéből előszeretettel a hatodikot idézik leginkább, azt, amely a sokféleségben rejlő erő fontosságát hangsúlyozza. Ettől kicsit el is billen a „testamentum” befogadástörténetének egésze, mert a textus további részleteiben is bőven akad a jelenen túlig ható tanács. Erkölcsi, hatalomtechnikai, államadminisztrációs, diplomáciai, és nem utolsósorban világnézeti kisokos ez a szöveg: tizenegy évvel István halála előtt datált írásos bizonyítéka az utódok és utókor iránti tartozásnak, a keresztényi alázattal átítatott szemléletnek, amely arányérzékre és a dolgok folyamatszerű láttatására serkent.

Magát a Szent István-kultuszt is intézményesült dinamikájában érdemes beárazni, további jelentéstöbbletre utaló esélyeit latolgatni. A Kossuth téri zászlófelvonás, a frissen végzett tisztek eskütétele, a légiparádé, az államfői ünnepi beszéd már kötelező kelléke a huszadikai forgatókönyvnek, a körmenet pedig a ceremóniák szakrális vonatkozásának vált állandó, meghatározó elemévé. Hogy közben a menüben az ország tortájának bemutatója, a mesterségek seregszemléje, egyéb látvány- meg élményelemen bővelkedő (néha a giccs határát horzsoló) epizód is helyet kap, ez helyzetfüggő és egyben másodlagos.

Az adatolható tényhalmaznál maradván: a Kárpát-medencében 42 település őrzi konkrétan vagy utalásszerűen I. István emlékezetét, aki 37 év 7 hónap és 14 napos királyi „mandátuma” során annyira hathatósan vezényelte le az uralma alatt levő társadalom nyugati kereszténységbe való betagozódását, hogy halála után alig 45 esztendővel szentté avatták. Nem kell feltétlenül magyar katolikusnak, egyáltalán klasszikus értelemben hívő embernek lenni, hogy némi büszkeséggel, nemzeti öntudatban megerősödve gondoljunk augusztus huszadikán a dinasztia- és államalapító királyra; ez nem csupán felemelő, hanem nyomasztó érzés is lehet, hogy akkor kellőképpen (a méltót talán túl patetikusként vélem) viszonyul-e a Szent István-i életműhöz napi cselekvéseiben a mostani nemzet, elitje igazodik-e Sanctus Stefanus hol zsinórmértékként, hol meg irányzékként ható alapvetéseihez?

A népi tapasztalat szintjén a történet kerek: a hagyomány szerint augusztus 20-án, Szent István napján, ha jó idő van, akkor bő termés várható. Az időjósítás továbbá azt tartja, ha karácsony másnapján, Istvánkor is szép, napos idő van, akkor száraz nyárra és mindenből jó termésre lehet számítani.

Antal Bertu 37

Herepei János |

Bel-Farkas utca a 19. században

Tisztelt Olvasó!

Lapunk, a *Művelődés* idén ünnepli fennállásának 75. évfordulóját. Úgy gondoltuk, hogy az alkalomból *Művelődés-enciklopédia* címmel négykötetes válogatást adunk ki az 1990 és 2022 közötti időszakban lapunk hasábjain megjelent ismeretterjesztő írásokból. Az írásokat négy fejezetbe osztottuk be, miként címük is jelzi – *Életutak*, *Helytörténet*, *Művelődéstörténet*, *Történelem* –, így csoportosítottuk az egyes személyiségek életpályáját felvázoló, továbbá hely- és művelődéstörténeti adalékokat, és végül, de nem utolsósorban szélesebb összefüggésben értelmezett/értelmezhető történelmi események és folyamatok megismerését szolgáló írásokat. Nyugodt szívvel állítjuk: az 1989. decemberi rendszerváltást, s ezzel együtt a majdnem ötévi kényszerhallgatás utáni újrakezdést követő években a *Művelődés* hasábjain sok-sok kiváló írás jelent meg szerzőink tollából, s reményeink szerint ez a ténymegállapítás a legutóbbi évekre is érvényes, és a jövőre is az marad. Válogatásunkban arra törekedtünk, hogy az említett négy témakörben a kevésbé ismert adalékokkal szolgáló írásokat gyűjtsük együvé. Bevalljuk, hogy a jobbnál jobb és érdekesebbnél érdekesebb írások közül nem volt könnyű a választás. De mert a terjedelmi szempontok határokat szabnak, kénytelenek voltunk kihagyni a négykötetes *Művelődés-enciklopédiából* olyan írásokat, amelyeket azonban itt, a lap hasábjain kínálunk ismét olvasásra, az 1990-es évek tartalmainak a felelevenítésére.

Májusi lapszámunktól kezdődően tehát *Művelődés* – 75 elnevezésű ideiglenes rovatunkban havonta egy-két régebbi írást teszünk közzé. Ebben a lapszámunkban Herepei János (1891–1970) művelődéstörténész, muzeológus, néprajzkutató és régész, valamint a szülővárosában, Nagyszalontán életének 99. évében június elsején elhunyt Dánielisz Endre (1925–1923) irodalomtörténész, tanár, pedagógiai író egy-egy, érdekes helytörténeti adalékokkal szolgáló írását közöljük újra. Szerkesztőségünk ezzel az írásával is tiszteleg Dánielisz Endre emléke előtt. Herepei Jánosnak az általa alapos részletességgel bemutatott 18–19. századi Farkas utcáról szóló írását néhány archív felvételével illusztráltuk. Fogadják szeretettel!

(*Művelődés*)

Dr.

Lengyel Dánielnek, Bem tábornok ezredorvosának, a szabadságharc után pedig a nagykőrösi református gimnázium természetrajz tanárának, majd a losonci állami gimnázium igazgatójának (született 1815. november 15. Kolozsvárt, † 1884. augusztus 18. Kolozsvárt) tulajdonomban levő emlékiratából idézem az alábbi leírást.

„A kolégyomi életről akarván szólni, illő azon utcát is megemlíteni, melyben Kolozsvárt a református kolégyom van, annyival is inkább, mert abban anyám ágán levő őseim s azok maradéki részint születtek, részint laktak, növekedtek s magam is egy

ideig laktam és nevelkedtem s atyám is meghalt (1).

Ez az utca az úgy nevezett Bel-Farkas utca Kolozsvár belvárosának déli részében nyugatról kelet felé vonul s a régi várfal mellé épített apró épületeknél (2), illetőleg az ottani vár egyik bástyájánál végződik (3).

Kezdetét a Torda utca (4) felől a déli soron a királyi lyceum (5) épületével veszi, melyben a sebészeti intézet és elhelyezve lévén, nagy atyám dr. Incze Mihály is tanított (6). Ezután következett gyermekkoromban a báró Bánffy László háza (7); azután a megyeház; azután néhány magán ház (8); a minoriták ide

A volt piarista rendház épületének főbejárata a Farkas utca felől 1969-ben.
Kép: Fortepan/Piarista Levéltár/Holl Béla

nyíló utcájával szemben pedig egy papi lak, esperes Incze Mihály szép apám laktak, nagy atyám s testvérei születtek s laktak (9). E mellett keletre a kolégyom kertje (10); mellette az újabb kolégyom (11) s e mellett a kolégyom nagyobbik udvara külön kapuval, mely a régi kolégyomot fogadta egykor be (12), s melynek a templomon túli egyik zúgában a régi Bibliotheka egy darabja most is megvan. (13) Hátul a kolégyom sütője lakott (14). Az eddig tágabb utca végében van a belvárosi református nagy templom s ennek végében a kolégyom nyomdája (15). A nagy templomban az én tanuló koromban készült az új Úr asztala a kis expap Szilágyi (Kukli Szilágyi) ajándékából (16).

Ez utca északi során volt legelől a Torda utcából folytatódó gubernium-épület (17), azon teremmel, melyben az országgyűlések tartattak. Ezután egy pár magán ház (18). Ezután az 1821. március 11-én megnyílt nagy színház. Ezután a református ekklesia háza (19) s a Minoriták utcája sarkán a gróf Teleki László ház, melyben atyám 1833. szeptember 5. meghalt (20). Ezen túl a Minoriták utcája, másik sarkán a református ekklesia háza, melyben tanuló koromban Herepei Károly s utána Herepei Gergely bátyámék laktak. (21) Ezután egy kis ház a kolégyomé (22). Utána egy földszinti régi ház, melyben professzor Szathmári Pap Mihály szép apám lakott (23). Ezután 4 professzori lak; az első, melyben mi is laktunk. (24) Ezután egy görbe kis utca, mely a Király utcába vezet (25), balszögletén egy kerttel (26), jobb szögletén egy paplakkal (27). Ezután kántori (28), organistai

lakok (29), s elemi iskola (30). Az utca templom melletti része a többenél sokkal keskenyebb, mivel egy részét a templom foglalja el.”

1. Przemysli Lengyel István, nevelője, majd jószágigazgatója volt gróf Kendeffi Adámnak s egyúttal a kolozsvári Református Kollégiumnak 1816-tól 1833. szeptember 5-én bekövetkezett haláláig professzora, majd igazgatója. Született 1776. szeptember 28. Málomban, hol apja pap volt; anyja Tályai Rákhel papleány. Lengyel István felesége: nagybaci Incze Krisztina, aki 1796. július 14. Kolozsvárt született, férjhez ment 1814. december 26-án Kolozsvárt, elhunyt 1848. december 29-én Kolozsvárt; az ő szülei dr. Incze Mihály kolozsvári lyceumi orvosprofesszor, a jénai tudományos társaság tagja és Szathmári Papp Krisztina (született Papp Mihály református kollégium teológus professzorának leánya). Dr. Inczéék lakóháza, amely tulajdonuk volt: a Magyar utcában az evangélikus parókia tőszomszédjában levő emeletes ház.

2. Kolozsvár neve e megyeszékhelyet Sz. István idejében alapító Miklós ispán nevével azonos, a Farkas utca neve pedig az itt megszállott honfoglaláskori nemzetség nevét őrzi. Az 1400-as évek elején felépített várfal délkeleti szakaszához a XVIII–XIX. században épített házak alkották az azóta elfelejtett Boszorkány-sort. Ezeket az eléggé rozoga épületecskéket, amelyek csaknem a Király-utcáig nyúltak ki, már a XIX. század második felében kezdték bontogatni. Az én gyermekkoromban még öt házacská állott, az utolsót 1937. október 21. és 22-én bontották le.

3. A Boszorkány-sor délkeleti végén ma is álló bástyának egykori neve a Szabók tornya volt, mivel gondozása és védelme a szabócéh kötelessége volt.

4. A mai Egyetem utca neve már 1453-ban is Thordai utca volt, ennek déli végén állott a Torda utcai kisajtó, vagy Tordakapu, amelyen keresztül vitték ki az elhunytakat a Házsongárdi temetőbe. A XVII. század második felében – Apor Péter szerint – a jezsuiták imaháza, majd temploma (ma a piaristáké) mellett állott a jezsuitáknál tanuló ifjak háza és étkezdéje. Itt megelőzőleg a reformátusoknak egy fából épült házuk volt. Ugyanebben az utcában a Farkas utca és a déli várfal között a páterek háza és szemináriuma vala. De ebben az utcában volt Tótfalusi Kis Miklós nyomdája is, de ennek pontos helyét megmondani nem tudom: nagy a gyanúm, hogy a Búza és a Jókai utca közötti háztömbszakaszon állott, mivel egyemeletes kertes ház volt, mely kertnek végében a házas legények számára lakásokat építtetett.

5. A lyceum épülete alatt a mai katolikus gimnáziumot értette Lengyel, ehhez tartozott az orvostudományi iskola, amelynek protestáns tanárai is voltak.

**A megyeház után
következő épületek
a közelmúltban: a báró
Huszár-ház, mellette
a gróf Nemes-ház,
emellett pedig
a törvénytörési fogda.**

6. Lengyel nagyapja: nagybaci dr. Incze Mihály (született 1762. április 2., Kolozsvárt, † 1836. április 23., Gyulafehérvárt). Incze Mihály kolozsvári pap és esperes (született 1723. szeptember 12., Kolozsvárt, † 1795. február 24.) és sárospataki Pataki Sára (született 1735 februárjában Désén, † 1794. augusztus 13. Kolozsvárt] fia és Bacsoni Máté kolozsvári pap és Bogdányi Sajgó Erzsébet unokája volt.

7. Báró Bánffy László fő kormányzati tanácsos, kollégiumi főgondnok.

8. A megyeház után következő épületek a közelmúltban: a báró Huszár-ház, mellette a gróf Nemes-ház, emellett pedig a törvénytörési fogda.

9. Az egykori papilakban az én gyermekkoromban: az épület nyugati felében Szász Béla egyetemi tanár népes és szörnyűségesen rendetlen családja,

A Ferenc József (ma Babeş-Bolyai) Tudományegyetem a Farkas utcában, 1941-ben.
Kép: Fortepan/Aszódi Zoltán

utána pedig Schneller István szintén egyetemi tanár lakott. Az épület keleti felében komollói Szász Lajos belvárosi kántor és az egykori leányiskolában szépírást tanító lakott 1899-ben történt öngyilkosságáig. Utána Varga Sándor torna tanár költözött.

10. A kollégium kertje, amely a mai Kovács Dezső-utca nagy részét is magába foglalta, hátranyúlt egészen a Kültorda (Petőfi) utcáig. Idetartozott az a telek is, amelyre Szathmári Ákos bácsi tervei szerint a tornaterem felépült. E kertben azoknak a tanároknak voltak parcellái, akiknek lakásuk mögött nem volt kert, mint például Geréb Márton bácsinak, aki a legkeletibb tanári lakás emeleti lakója volt.

11. Lásd: Török István kollégium-történetét.

12. Lásd: Herepei János: Scholabeli állapotok Apáczai Csere János Kolozsvárra jövetele előtt (Erdélyi Múzeum 1943, Klny. is).

13. A mai csonkatorony.

14. A kollégium sütőjének lakása a kollégium telkének keleti végében, ahol gyermekkoromban alsócsernátoni Molnár Benedek asztalosmester lakott és műhelye volt, az ő halála után barátosi Adorján K. lakatosmester bérelte a házacskát.

15. A kollégium nyomdáját az 1880-as évek dereka tájáig Stein János könyvkereskedő bérelte, utána pedig rendre Ormós, majd Sztupjar, míg végre a betűk elkopván, 1899-ben a nyomda egészen megszűnt. II. elemista voltam, amikor a mellettünk lakott Bodor Antal igazgatótanács titkár és kollégiumpénztárnok József nevű fiával összeszedgettünk

egy csomó ablakon kidobált ólombetűt. A nyomda helyébe az étkezdét és a gazdasszony lakását költöztették. Az 1920-as években Wiener Ella gazdasszony felhívta a figyelmet, hogy a padlason valami régi gerendák vannak, megnézve ezeket, megállapítottam, hogy homoródalmási Barra Gábor egykori jeles nyomdavezető és lithográfus idejéből: 1832-ből származó nyomógép szétszedett alkatrészeivel azonosak. Megjegyzem, hogy az étkezde épülete a múlt század 70-es évéig még félakkora sem volt, mint most, csak a nyomda bővítése miatt építették tovább. Mögötte üres volt a telek.

A régi színház keleti falához csatlakozik az ún. Tollasház, hosszú, földszintes épület, amelyben egykor Dériné is lakott.

16. Ez a Kukli Szilágyi csak csúfneve Szilágyi Sámuel szolgálaton kívüli papnak, aki a saját pénzén ajándékba csináltatta a mai úrasztalát az egykori, Isten tudja mikor elpusztult, hidasi mészköből faragott helyett.

17. A gubernium épülete a mai egyetem helyén állott. Ez az épület eredetileg a jezsuitáké volt egészen a rend vagyonának secularizációjáig. A mai épületet Reményik Károly tervezte és építette.

18. Ezek kis rongyos épületek voltak egybeépítve a színház telkével.

19. A régi színház keleti falához csatlakozik az ún. Tollasház, hosszú, földszintes épület, amelyben egykor Dériné is lakott. Gyermekkoromban rendőrségi laktanya volt (egykor e ház is az eklezsia tulajdona volt).

20. Miután a kedves kartársak Lengyel Istvánt lakásából kitűrték, a Teleki-háznak Minorita utca felőli szárnyán bérelt szállást.

21. A Minorita utca délkeleti sarkán levő parókiális házban lakott Herepei Gergely 1849-ben költözött át a Farkas utcai elsőpapi lakásba Csiszár Sámuel helyébe. A Minorita utca sarkán álló házba ezután a leányiskolát helyezték el. Itt tanított 4 évig Karacs Teréz és Szász Lajos bácsi, Karacs Teréz után pedig Dömötör Terka és Graf Jakab (itt jegyzem meg, hogy Szentgyörgyön egy gyöngyhímzesű tájképem maradt, amelyet Karacs Teréz hímzett az apai nagyapámnak, mint az iskola felügyelőjének. Van egy saját kezűleg írott levele is, amelyet anyai nagyapámhoz intézett. Ez ma is megvan). Ezt az iskolaépületet az egyházközség 1 arany évenkénti, névleges laktanya árán átadta volt az államnak. Ennek helyébe szervezték meg a Pallós Albert-féle leányiskolát.

22. A mellette levő piciny házba költözött 1882-ben ura halála után Jancsó Lajos tanárnak özvegye Miklós és Lajos nevű fiaival (Miklós kolozsvári, majd szegedi orvosprofesszor; Lajos állami rajztanár és festőművész). Az 1900-as évek elején az állam e házacskát megvásárolta, s a polgári iskola folytatását építette helyére.

23. A földszintes tanári lakásban Lengyel anyai nagyapja: Szathmári Pap Mihály teológiai tanár, a hágai tudós társaság tagja (született 1737, † 1812) feleségével, Rétyi Csiszér Debora pappal és 5 gyermekével lakott (Szathmári Pap Mihály szülei: Szathmári Pap Zsigmond és Kolozsvári Szász Erzsébet, nagyszülei: Szathmári Pap János kolozsvári pap és felesége, Villás Sára, a nagybányai főbíró leánya). E tanári lakás telkének Király utcai végéhez csatlakozik Incze Mihályné ikertestvéreinek férje: incseli Szócs Mihály erdélyi protomedikus által megvásárolt telek a reáépített földszintes házzal, amely azután Szócsék unokájára: Herczegh Lajosnéra szállott. Így örökölték tőle Juditék. A Szathmári Pap Mihály-féle tanári lakásban gyermekkoromban Sárkány Lajosék laktak.

24. A legelső emeletes tanári lakás emeletén laktak egy ideig Lengyelék, a földszinten pedig ifjabb Szilágyi Ferencék, akik nem éppen kifogástalan

A Farkas utcai református templom előtt a Kolozsvári fivérek prágai Sárkányölő Szent György szobrának másolata 1958-ban. Kép: Fortepan/Császay Alice

erkölcsi gondolkodású s amelletl öszszeférhetetlen emberek valának. Sokat beszélhetne erről – Lengyeltől eltekintve – a lehető legmagasabb erkölcsi színvonalon álló, a maga elé tűzött feladatokat a legönzletlenebbül szolgáló, haladó törekvésű Méhes Sámuel professzor. Míg Szilágyit a diákok is gyűlölték, addig Méhest a legnagyobb tisztelettel vették körül. A többi lakás lakóit itt most nem sorolom fel, csak azt említem meg, hogy az új papi lak felőli ház földszintjén lakott Gyulai Pál. Ezt onnan is tudom, hogy a 900-as években lenn járt Kolozsvárt Gyulai leánya az urával, s hozzánk is betértek, keresve minden nyomot, amely az apja tanárkodásával összefüggésben állott. Mint különlegességet említem meg, hogy ugyanitt az emeleten lakott az én gyermekkoromban az áldott jószágú, kedves Geréb bácsi: lakásuk keleti falán végigvonuló folyosóról elhangzott leghalkabban kimondott szavakat is a papi lak

kertjének azon tájékán, ahol a Bodorék kertjének végével érintkezett, tisztán meg lehetett érteni. Tehát itt ún. Dionysos-füle volt.

A hátsó épületben volt az eklézsia kis ispotálya, vagyis 4 háziszegény öregasszony otthona.

25. A görbe kis utca a mai Sámi utcával azonos, amely a 40 évvel ezelőtt végrehajtott kiszélesítésénél is sokkal keskenyebb volt a század közepe táján.

26. Ennek az akkor még névtelen sikátornak nyugati szögletén volt a Haranglábkert. Ebben állott az 1798-ban leégett harangláb s mögötte a harangozó lakása.

27. A keleti szögleten állott az 1656-ban épült „Eklézsia háza”, amelynek tervezője Rákóczi olasz építész: Serena

Ágoston lehetett. E házat a XVIII. század folyamán hozzáépítéssel megtoldották.

28. A szomszéd hosszú, földszintes és gerendás mennyezetű ház nyugati fele a kántori lakás és az egyházi fiúárva otthonával.

29. Gyermekkoromban azonban itt már Bodor Antal egyházkerületi titkár lakott családjával. A ház keleti fele orgonistai lak, a század derekán itt tom-pai Botos István főkormányászéki kancellista és egyúttal orgonista lakott családjával. Ennek a nagybohém, valóban művész férfinak szokásos bemutatkozása volt: „Botos Pista, Kancellista, Kálomista, Nem pápista, Orgonista, Jó basszista”. Székely Iván kézdívasárhelyi papnak apósa volt. Gyermekkoromban itt Versényi György, az árvízi hajós Wesselényi Miklós törvénytelen unokája, különben felsőbb lányiskolai tanár, költő, Medgyes Lajos dési pap-költő veje lakott népes családjával. Hátul az udvarban állott kis ház, ahol Baczóék, Sárkány Lajos bácsi apósa s anyósa, majd utánuk Herepei Kati néni lakott, eredetileg valószínűleg a leányiskola lehetett. Innen költözhetett át a Minorita-utcai sarokházba, s onnan a '80-as évek közepe felé a Mikó-utcába, ahol előbb Vadas Póli, majd Vadas Zsuzsika, utána pedig húga, Tattiásné volt az igazgatónő, mindhárom Vadas József esperesnek voltak a leányai. Iskolafelügyelő és szervező: ifjú Herepei Gergely.

30. E soron a legutolsó ház két külön, összeépített részből állott, mind-egyik egy-egy pitvarral, amelyből balra egy-egy nagyobb szoba, jobbra pedig egy-egy kis szobácska nyílt. Az első rész az egyházi lakása, az én gyermekkoromban id. ródi Viski Samu, majd a fia: szintén Viski Samu 48-as honvéd tizedes, majd Szabó Lajos lakott. A hátsó épületben volt az eklézsia kis ispotálya, vagyis 4 háziszegény öregasszony otthona. Név szerint csak Szalma Julira, Szentpéterinére és Bátorri Borbálára emlékszem. Az utolsó volt a legeredetibb mindannyiok között: kicsi, eleven, szószátyár magyarlónai születésű öregasszony, aki mindezekért a tulajdonságáért örökös harcban állott a többiekkel. Az öreg még veresgetett is. Egy hosszú balladájának – sajnos – már csak töredékeire emlékszem. E telken ma teológiai tanári lakások vannak.

E telken állott Kolozsvár belvárosában az utolsó parasztház-pár és az utolsó gémeskút.

(1991/10)

Arany János – a népművelő

A zsenge nemzedék beiskolázásának, majd képzésének eszméjét a felvilágosodás korának legjobbjai hirdették meg. Kívánságaik, később már követeléseik szervesen kapcsolódnak a feltörekvő polgárság gazdasági, politikai, kulturális egyenjogúság-eszméihez.

Ez a nyugat-európai keletű szellemi mozgalom Magyarországon némi késéssel, a 18–19. század fordulóján talál terjesztőkre, akkor is elsősorban a literátorok – Batsányi János, Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály – tolla által, hogy nemsokára a nemesi-nemzeti reformerek kastélyaihoz is utat verjen. Meggyőző bizonyítéka ennek Széchenyi István 1830-ban megjelent műve, a *Hitel*, amelyben – egyebek között – így figyelmezteti kortársait: „Az ország társadalmi rendjének átalakítása, a nemzeti haladás feltétele az ember értelmének kiművelése, kifejlesztése. Ennek hatása a nemzet sorsára óriási, mert a tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.”¹

A felvilágosodáshoz szorosan kapcsolódó népművelés eszméje a Bécstől, Pesttől keletre fekvő Biharba némi késéssel érkezik, nem beszélve a főbb útvonalaktól távol eső Szalontáról. Pedig ennek a hajdúk alapította mezővárosnak volt egy olyan scholája, amely az új kulturális elvárásokra pozitívan felelhetett volna. A debreceni Református Kollégiumnak eme partikulája – latin osztályokkal kiegészítve – tízéves oktatásra rendezkedett be; ennek ellenére a nebulók 60–70%-a csupán hat, vagy éppenséggel három-négy osztályt végzett el. A továbbtanuló syntaxistákat, „poétákat” és „orátorokat” összevont classisokban okította rektor uram.²

A tények ismeretében kijelenthetjük: Arany János gyermek- és ifjúkorában Szalonta népének erkölcsi és szellemi arculatát a puritán protestáns erkölcs, nem kevésbé a szokástörvények és a közízlés által szentesített hagyományok határozták meg. A vasárnapok szabad óráit a kétszeri templomozás, a biblia és a kalendárium olvasása, a szomszédolás, a lócán ülők tereferéje töltötte ki.

A dolgos hétköznapok eseménytelenségét a vallásos ünnepek, az emberi élet nagy fordulói (keresztelés, lakodalom, temetés) és a kalákajellegű munkaalkalmak (házépítés, szüret, disznótor, tengerihántás, tollfosztás, fonóka) oldották föl, némi változatosságot, derűt vegyítve az egyhangúságba, ugyanakkor kisebb embercsoportokat kovácsolva időleges közösséggé.

Ezek a körülmények alakították azt a helyi mondavilágot, népköltészetet, amely Arany epikájának tárgykörét meghatározta, nyelvét és kifejezőeszközait át- meg átszötte.³

A politikai változások és a társadalmi haladás következményeként éppen költőnk ifjúsága idején röppennek föl szülőföldjén a fordulatot hírelő első fecskék. Noha a nyugat-európai országokban, sőt Magyarország nyugati tájain a 19. század elején a céhrendszer már a hanyatlás stádiumába lépett, Szalontán – időben jócskán lemaradva – csak 1822-ben jelentkezik céhes szövetség és csizmadiák jóvoltából.⁴ További bizonyítékként említem azt is, hogy az első patikus 1825-ben költözik e hajdúvárosba; újabb két évtized szükségeseltetik az első képzett orvos meglepedéséhez,⁵ zsidó kereskedő pedig 1840-ben nyit boltot.

Arany tanítósága, majd jegyzősége éveiben – a polgárosodás további tüneteiként – gyarapodik a honorácior-értelmiségi réteg, amelynek – paraszti származása, majd iskolázása folytán – ő maga is tagja. E társadalmi változás eredménye az új műveltségesség megjelenése, a népművelés szándékának tetes öltése.

Válaszol-e a fiatal co-rektor ezekre az elvárásokra? Tesz-e valamit a kis-nótárius azért, hogy földije között több legyen a kiművelt emberfő?

Köztudott: sikertelen színészi próbálkozásából megtérve, egykori iskolájában helyettes tanító, majd helyettes rektor. A kortárs, a helytörténész Rozvány György szerint „Arany tanítósága a szalontai gymnasiumnál új erát nyitott”.⁶ Ez elsősorban az anyanyelvi nevelésre és a módszertani újításokra

*Arany tanítósága,
majd jegyzősége éveiben
– a polgárosodás
további tüneteiként –
gyarapodik a honorácior-
értelmiségi réteg.*

Arany János szülőháza ma. Kép: Facebook/Arany Porta Nagyszalonta

vonatkozott. Költőnknek a művészekhez való vonzódása, szép iránti érzeke és saját adottságainak fölismerése készíteti őt a mindedig elhanyagolt esztétikai nevelés fölkarolására. Átvette „a szépírást és a rajzot, majd később az összhangzatos ének tanítását léptette életbe. Egy év múltával ezekből s egyéb tantárgyakból fényes sikert mutatott fel” – emlékezik Rozvány György.⁷

Későbbi sógora, Ercsey Sándor, aki ekkor ugyanennek az iskolának a növendéke, személyes tapasztalatával egészíti ki a fentieket: „ugyanaz időben nagy szorgalommal és szenvedéllyel gyarapítja az ének- és zeneismereti jártasságát; a gitárbeli ügyességét csaknem a művészségig vivén. (...) A szalontai gymnasiumban az ő ottani co-rektorsága előtt is létezett énekkar... [ezt] kitartó szorgalommal és fáradtsággal tanítgatván, oly magas fokra emelte, hogy ez, a Nagyszalontán időnként megforduló debreceni s pataki diákok elismerése szerint is, vetekedett az ottani cantusokkal”.⁸

Ercsey emlékezésének két vetületére szükséges kitérni. A közvetett tanulás: a 19. század első felében, amikor vaspályáról szó sem volt vidékünkön, s az országutak is fölöttébb elhanyagolt állapotban leledzettek, a két kiváló református kollégium diáksága nem kis törődést vállalva jut el Szalontára, és zenei élményben részesíti a híveket, a tágas református templom közönségét. A bihari hajdúvároshoz fűződő közvetlen tanulás: 21 éves co-rektorának eme tettét a gyökeret eresztő népművelő mozgalom első hajtásaként értékelhetjük, ama pontosítással, hogy az ekkor felekezeti iskolához tartozván,

elsősorban egyházi ünnepeken, jelentős személyiségek temetésén lépett föl helyben és vidéken.

Arany következő cselekedete már teljes egészében a népművelés körébe tartozik. Fölfedezi Shakespeare-t.⁹ Megragadja *A szentivánéji álom* önfelelt optimizmusa, a szerelmespárok egymást keresése és egymásra találása, amelyet saját érzelmi világa, Juliskája iránti hű szerelme tükörképének érzett. Nem csoda, ha először ezt fordítja le. S ő, akit „bukott komédiás” múltjáért földije, felettesei korábban megróttak, milyen jó, hogy valamicskét ért a rendezés, a színpadra állítás gyakorlatához. A tündéri játék néhány részletét az iskolából kikerülő fiataloknak tanítja meg, akik között – a helyi hagyomány szerint – Ercsey Juliska is ott tüsténkedett. Még a dekorációt is a rendező festette.¹⁰ Így került sor *A szentivánéji álom* magyar nyelvű ősbemutatójára ebben az alig tízezer lakosú mezővárosban. Ez a tett egy törekvő tanítónak ama korai felismeréséből fakad, hogy a színjátás – népművelés!

Arany minden bizonnyal folytatta volna e sikeres kezdeményt, ha életében nem következik be jelentős fordulat: házassága, két gyermekének megszületése és jegyzővé választása. Talán az állással együtt járó, sokrétű teendői vagy még inkább a hivatala által megkívánt távolságtartás miatt mond le a további műkedvelői munkáról.

Ekkor a népművelés iránti elkötelezettsége más, de rokon területen nyilvánul meg: színdarabokat ír. *A cigány, mint báró* című, tréfás játékát egykori scholájának diákjai mutatják be. Viszont teljes érdektelenség fogadja két komolyabb

vállalkozását: az *Endre király és A Perényiek* című drámáinak előadására már nem akad vállalkozó. Mindkettő a tűz, az enyészet martaléka lesz.¹¹

A népművelés gyakorlatába belekóstoló Arany 1841-ben immár elméleti összegezésre vállalkozik. *A Társalkodó* című lapban (*Társalkodó*, 56. szám, Pest, 1841. július 14. – szerk. megj.) franciás álnévven – Jeandor – közli élete első, nyomtatásban megjelenő írását *Népművelési ügyben* címmel. Lévéen, hogy ekkor nem pedagógusként, hanem városa nótáriusaként tevékenykedik, az iskolából kikerülő ifjak nevelésének, művelésének feladatát a jegyzőkre bízta. Az őket figyelmeztető megállapítások érvényessége napjainkra sem halványultak el. Hadd idézzek néhányat közülük: népművelés „nélkül nemzeti műveltség s polgári jólét nem keletkezhetik...”, „folyvást képezni, művelni kell a népet, naponként gazdagítani ismereteiben”, „hol régi rossz van, ott új jót kell behozni; újjító pedig – légyen az bár ki, bár halcan lépdelő – ellenségeket fog szerezni”, „ki emberi nevét szellemi tekintetben megérdemli, örül a sok jót ígérő zsengeknek.”¹² Noha e vitairat elsősorban a jegyzők s a falu világi vezetőinek szerepéről szól, meggyőző bizonyítéka Arany János közéleti érdeklődésének, a tömegek nevelése iránti elkötelezettségének. Csupán néhány év telik el, és elveinek kifejezésére eredményesebb, célravezetőbb utat talál: a Parnasszusra vivőt.

(1995/12)

Jegyzetek

- 1 Gr. Széchenyi István: *Hitel*. Bp. 1930. 414.
- 2 Gere Ferenc és Katona Mihály: *A nagy-szalontai gymnasium története*. Nagyszalonta, 1896; Dánielisz Endre: *Arany János a szalontai iskolában*. Bp. 1992.
- 3 Vö. Szendrey-Kodály: *Nagyszalontai gyűjtés*. Bp. 1924.
- 4 Szathmáry Béla: *A nagyszalontai régi vegyes ipartársulatok és a nagyszalontai ipartestület története*. Nagyszalonta, 1912. 7–26.
- 5 Dánielisz Endre – dr. Szathmáry Katalin: *A nagyszalontai közegészségügy másfél százada*. 1986 (kézirat).
- 6 Dánielisz: i. m. 50.
- 7 Rozvány, in: Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Bp. 1960. 141–142.
- 8 Ercsey Sándor: *Arany János életéből*. Bp. 1883.
- 9 Arany János: *Összes művei*. XVI. Bp. 1982. 559.
- 10 Voinovich Géza: *Arany János életrajza* I. Bp. 1929. 72.
- 11 Ercsey: i. m. 22.; Voinovich: i. m. 50.
- 12 Arany János: *Összes művei*. X. Bp. 1962. 151–156.

„Petőfi szókimondása felszabadítja a többieket”

Beszélgetés **Bánki Éva** íróval, költővel, egyetemi előadótanárral *Petőfi-vírus* című regényéről

Van, aki Petőfi alteregójának tartja Petőfi Sanyit. Talán egyfajta lehetséges és fikatív Petőfi-inkarnációt is megjeleníthet ez a titokzatos regénybeli vándorgyerek, aki mindenkit el tud varázsolni, és Petőfi géniuszát, egyáltalán a géniusz szellemét is megeleveníti – már ha valóban igaz, amit Hamvas Béla állít: „a világot a démonok szűkítik le, és a géniuszok tágítják ki”. Ugyanis a szellem és álom találkozásában visszatérhetünk a teremtett és eredendő szürrealizmusba, a szabadság extázisába, gyermeki éniünk, éberlátásunk és feleszméléseink téridejébe is. Petőfi Sándor szelleme és öröksége Csen megváltó futurisztikus álmában is tovább él: „mintha hetedik osztályban is velünk járt volna, sőt elkísért volna minket a barlangkirándulásra is. Mintha egy valódi szellemlény lenne, egy sárkányféle. Hogy miért pont egy költő nevét viselte? Ez olyan magyar dolog, mint a forradalmak...” A regény végén Csen, a félárva kínai kisfiú – aki szintén történelmi nevet, Csen admirális nevét viseli, és példájából bátorságot, küzdőszellemet merít – arra a következtetésre jut, hogy világvárost, underground megapoliszt, új Sanghajt vagy Szingapúrt akar építeni, annak ellenére, hogy a felnőttek letiltották a barlangkalandot, eltiltották a föld alatti világtól, a nagyszerű életkalandoktól, a barlangfelfedezésektől őket, a serdülőket. Az álmodni tudás, a jobbra törekvés és a szabadság hitét azonban nem tudták és nem tudják soha betiltani.

A

regényből ismert tehetséges kárpátaljai vándorgyerek Petőfi Sándor nevét viseli, és Petőfi Sanyiként is említik őt a regényben. A szegény szülők örökségül ezt a híres nevet adták neki, az ő alakja köré rendeződik többnyire a cselekmény, és példaképpé válik az osztálytársai előtt. Forradalmi ötletei vannak, ő az, aki tűzön-vízen át próbálja bebizonyítani az igazát. „Nem törődik szakértőkkel, a nyárspolgárokkal, csak megy az álmai után.” Amit csinál, „azt mindig ő csinálja a legjobban, a futást, az úszást, a matekot, de a barátságot, a csavargást, a semmittevést, még a hülyeséget is. (...) A tanárok szerint soha semmiben nem tud alulmaradni. Ildi néni szerint szuperhőskomplexusa van. (...) Írt egy fantasyt, egy vadiúj Harry Pottert angolul. Amiben a gyerekek felfedezhetnek egy barlangot az iskola alatt, és átsétálnak egy másik világba. A miénknél sokkal jobb és tökéletesebb valóságba.”

Ez a csodagyerek szárnyakat varázsol a társai számára, az „ide-oda csapkodó (...) varázsköpenye” alatt mindenki rátalál önmagára. És mindenki találkozik

általa a szabad önszemléletével, megálmodott önmagával, azzal, aki lehetett volna, és azzal, aki lehetne. És a saját Petőfi-énjével, amely adott térben és időben – pozitív értelemben – lehet fertőző és vírusos. És megidézi az örök gyermeki időt, amelyet némileg talán hasonló módon lát Csukás István is: „Lesz idő, amikor újra gyerek szeretnél lenni. (...) Mindig ugyanannyi lesz az emléked, mint amennyi a kíváncsiságod. Erre ti mit csináltok? Naptárakat rajzoltok és ébresztőórákat szerkesztetek, gyűjtitek, méritek és zsugorítjátok, ami elfogyhatatlan.” Vagy egy másik olvasatban talán a Pilinszky által emlegetett, „a csodálkozás világosságában élő” mindenkori csodagyerek világát idézi meg általa az elbeszélő? Vagy a belső csodagyerek-énünk rejtett és láthatatlan dimenzióit?

Petőfi-emlékév

– *A regény keletkezéstörténete kétségtelenül kapcsolódik a Petőfi-emlékévhez. És talán fontos az is, hogy ebben*

Könyvbemutató Budapesten

az évben több, Petőfit idéző könyv látott napvilágot. Például Lackfi János: Így él Petőfi, Vörös István: Él-e még Petőfi?, Sajdik Ferenc: Vivát Petőfi! Élet-rajzok, Berényi Anna: Petőfi – Petőfi Sándor regényes életrajza, Kovács Attila: A csontváz óra – Az ifjú Petrovics Sándor elfeledett kalandjai, Szabó Borbála: A János vitéz-kód, Petro Lukács Ádám: Petőfi Sándorka és a kutyakölyök című írások, és még sorolhatnánk. Ebben a sorban hogyan látja Bánki Éva saját Petőfi-kötetét? Az is releváns, hogy Petőfi alakjával fiktív és meseszerű módon már az Esővárosban is foglalkozott a szerző. A Petőfi-vírus központi karakterét az emlékévé is meghatározta, vagy enélkül is színre lépett volna? És miért kárpátaljai?

– Köszönöm ezeket az izgalmas kérdéseket. Esszében már többször foglalkoztam Petőfi egy-egy versével, költészet-történeti jelentőségével, de egy ifjúsági regény nyilván nem törekszik ilyesfajta újraértelmezésre. Nem állt szándékomban a Petőfi-líráról okosságokat

mondani, a Petőfi-életművet átértelmezni... A regényem szereplői, mint a mai kiskamaszok többsége nagyon elmentmondásosan viszonyul a hazafias költészethez, amit – és ezt most a bennem élő irodalomtörténész mondatja velem – sajnos igen rosszul tanítanak. A regénybeli Petőfi Sanyi egy bátor kislány, aki vállalja a szegénységét és a kiszolgáltatottságát egy felső középosztálybeli gyerekekkel teli budai osztályban, ahol szinte mindenki fuldoklik a felnőtt világ képmutatásától. Petőfi Sanyi nem költő, de karakterén azért átsejlik a történelmi Petőfi személyisége. Petőfi Sanyi szókimondása felszabadítja a többieket – én úgy vélem, Petőfi költészete, nyelve, habitusa is így hathatott a 19. században. Petőfi Sanyi nem igazi punk. Nincs benne harag, frusztráltság, nem akar semmit meg- vagy ledönteni. Az a fajta ember, akinek akaratlanul is mindig „kijön a lépés”. Ezt a karaktert – sokkal ironikusabban, egy cinikus elbeszélő tollával – már megpróbáltam megragadni az *Esővárosban*.

És hogy Petőfi Sanyi miért kárpátaljai? Részt vettem Kárpátalján egy konferencián és egy felolvasóköriúton, és engem, aki a Dunántúlon nevelkedett, egészen elbűvölt annak a világnak a keménysége és szinte mesébe illő abszurditása. A regénybeli gyerekek, egy budapesti osztály tanulói semmit nem tudnak Kárpátaljáról, ahogy nem tud semmit az én tizenöt éves lányom sem. Találgatják, hogy ez a Kárpátalja „komoly” vagy valami népballada... egyáltalán létezik-e ilyen hely. A szemükben kicsit olyan, mint az Üveghegy vagy az Óperenciás-tenger. Egy budai általános iskolának ma Kanton vagy Los Angeles sokkal valóságosabb, mint Berekaszász. Mivel nem teljesen bizonyos, hogy Petőfi Sanyi tényleg létezik, ezért „illő”, hogy egy ilyen, a gyerekek számára valószerűtlen helyről érkezzen az osztályba.

Név és karakter viszonya

– A név és hordozója, a név és személyiség között a pszichológiai szakirodalom is sajátos viszonyt feltételez. A kárpátaljai tehetséges vándorgyerek, Petőfi Sanyi, Csen, a kínai admirális nevét viseli. Vajon a név jelenthet előrevetített sorskönyvet? Hogyan határozhatja meg az életutat, a döntéseket vagy a motivációkat?

– Tréfásan szoktam mondogatni, hogy én a sötét középkorból jövök. Ami igaz is, hiszen az eredeti szakterületem a középkori világirodalom. Talán ezért, talán másért is, én hiszek a nevek mágiikus jelentőségében. Manapság mindent eldobálunk, mobiltelefont, ékszert, lakáskulcsot, de a nevünk megmarad. Egy nevet nem lehet elhasználni vagy könnyen félredobni. Egy átlagos fogyasztó életében semmi más tartós, életre szóló dolog nincs, csak a neve. És neve azoknak is van, akiknek már semmijük nincs, például a hajléktalankoknak. Én a *Petőfi-vírusban* egy olyan kislányról írtam regényt, akinek nincsenek drága cuccai, a neve az egyetlen vagyontárgya. Persze ahhoz is tehetség és magabiztosság kell, hogy sorslehetőségként tekintsünk a saját nevünkre. A regénybeli Petőfi Sanyi ezzel próbálkozik.

Világok, láthatatlan költészetek

– Petőfi Sanyi filozofikus reflexiókat társít nemcsak a világhoz és egy másik dimenzióhoz, hanem a költészethez

Bánki Éva (balról) és László Noémi beszélgetése a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, 2023 júniusában

is: „a költők keveset keresnek, nem értik meg őket, és gyorsan megkeserednek, magyarázta Petőfi Sanyi. Én pedig azt szeretném, hogy mindenki értsen. Hogy aki rám néz, az erősebbnek és jobbnak lássa magát. Ez a legbámulatosabb költészet.” És ezt a gondolatmenetet az a kiemelt epizód is fokozza, amikor Hanna képsorozatát is Sanyi fantasyja ihleti: „huszárok vágtatnak a Nagy körúton, és hófehér kártyákra írt verseket osztogatnak a sétálók-nak (...), a fehér papírlapok madarakká változnak, és csak röpködnek ide-oda.” Vajon milyen sajátos (élet)poétikát, orpheuszi varázst, művészetemléket idéz ez a „legbámulatosabb”, a Petőfi Sanyi által emlegetett költészet?

– Ez egy ifjúsági regény. Nem filozófusok beszélgetnek benne, hanem a 7/A. tanulói. De többször is szó esik a műben – gúnyosan vagy éppen értetlenkedve – kötelező olvasmányokról, versekről. Hogy miért is nem olyan a művészet, mely erőssé, bátorrá, felszabadulttá tesz. Hogy lehetséges-e ilyen művészet? Zárójelben megjegyzem, én egy kisvárosban, Nagykanizsán nevelkedve már átéltem hasonlót. A kaposvári színház Tom Jones-vendéglőadása közben ki kellett vezényelni a rendőrséget, mert a művelődési házban „kitört a forradalom”. Hogy is mondták? „Nem bírt magával a város tanulóifjúsága.” Ilyen beavatásszerű, extatikus, közösségi élményt csak ritkán ad a kortárs művészet. Pedig igény ma is lenne rá.

A szellem szabadsága

– A szellemünk olyan nyelvet beszél, amely meghaladja az emberi felfogást. Ugyanakkor a szellem szabadsága teszi lehetővé a kozmikus energia áradását, a gondolat fejlődését. Petőfi Sanyi egyénisége és szelleme ott él mindegyik gyerek belső világában és tudatalattijában. Ha a regény történetét és a barlangkalandot az átváltozás archetipusával azonosítjuk, arra a következtetésre juthatunk, hogy ami azon a nevezetes éjszakán történt, az minden szereplő életét megváltoztatta. A gyerekeket a róluk készült portrékból ismerjük meg, Petőfi Sanyiról, vagyis Sanyiról viszont nem készült külön fejezet. Vajon miért? És ha készülné róla is külön fejezet, mivel egészítené ki azt a szerző?

– Petőfi Sanyi eltűnik. Talán nem is volt soha. Vagy ha volt, beteljesítette azzal a küldetésével, hogy végigvezette a gyerekeket a barlangban. Volt, nincs. Ő egy mítosz. Ezt megerősíti, hogy ő az egyetlen gyerek, akinek nincs önálló szövege a regényben. Az én személyes életemet is olyan alkotók és egyéniségek irányították és irányítják ma is, akiknek a tulajdonképpeni életéről keveset tudok.

A kallódás drámája

– A kallódás drámáját is megjelenítő vándorgyereksorsok mellett a félárva és álárva gyermekek helyzete is

felvillan. Az egyik kislány édesanyja Londonban él, az édesapja járja a világot, és így folyton távol vannak a gyermeküktől. Hanna története ezt eleveníti meg: „Mindenkint a szülei fojtogatnak. Mert a felnőttek tönkremennek, elválnak, megbetegsznek (...) És az egészet – jobb híján – rázúdítják a gyerekekre. Akik helyettük is örökösen szegénykednek. Engem viszont nem fojtogatnak a szüleim. Épp ezért problémás gyerekek számítok Ildi néni szemében. (...) A család csak egy, az iskola által fenntartott illúzió.”

– Ez a regény többé-kevésbé kivételes helyzetben lévő gyerekek minden napjait örökíti meg. Nekik mindenük megvan, klassz cuccuk, fényes egzisztenciájuk, csak épp működő családjuk nincs. A fogyasztói javakon kívül semmi állandó, semmi biztos nincs az életükben. Hol az apa hiányzik, hol az anya, hol mind a kettő. Ahol megvannak, ott a szív hiányzik a családból. Egyetlen gyerek se tud a szüleivel bizalmasan beszélgetni. Ez nem jelenti, hogy nem szeretik őket. Egy tizenkét-tizenhárom éves már azt az egzisztenciális fenyegetettséget is átéli és megérti, amiben élnek a hozzátartozói. Ráadásul ezek a szülők társadalmi helyzetüknél fogva gyakran ide-oda költöznek, és ilyenkor viszik magukkal, mint valami pakkot, a gyereket. És az a jobbik eset, ha viszik magukkal... Ma annyira bizonytalanok a családi keretek, hogy szinte minden gyerek vándorgyerekeknek számít. Az is, aki a budai villalakásból indul rendszeresen teniszezni.

Ezt a kallódást a vándorgyermeki sors is megjeleníti némileg. És ezt leginkább Petőfi Sanyi élethelyzete villantja meg. Ő természetesen nem azért költözködik ide-oda, mert a szülei multicegeknél dolgoznak. Apja-anyja egyszerű ember. Petőfi Sanyi egy háborús menekült, a családja egy alagsori kölcsönlakásban húzza meg magát a Szemlőhegyen. Ki tudja, meddig.

– A Petőfi-vírus című regény cselekménye, a karakterek fejlődéstörténete és a megvalósuló barlangkaland talán éppen ezt az univerzális kallódást állítja meg, azaz felfüggeszti a fikatív időben. Vajon milyen más hasonló történetek élhetnek köztünk, amelyek ugyanebben a méretben tompíthatnák a kallódások súlyát, a traumát többnyire katarzissá alakíthatnák át, és egy Petőfi-virushoz hasonló következő regényt készítenének elő?

– Én nem gondolom tartósnak az ifjúsági irodalomba való kiruccanásomat. De az univerzális kallódás problémája

– hogy ezt a szép kifejezést visszhangozzam – tényleg mélyen foglalkoztat. És úgy látom, nemcsak engem, hanem a mai kiskamaszokat is. Talán írok még egy ifjúsági regényt egy középkori portugál navigátorról, aki Tengerész Henrik szolgálatában „elsodródik” a Zöld-foki-szigetekről Brazíliába. Milyenek voltak ezek a nyughatatlan középkori navigátorok, akik apró hajóikon bejárták a világot? Milyen traumák rejtőznek a csillapíthatatlan kalandvágy mögött? Mit keresünk, amikor új világokat akarunk fölfedezni? Tulajdonképpen mit kerestek a késő középkor nagy portugál felfedezői? A traumatizáltság vagy az „árvaság” nemcsak rossz, hanem jó dolgok forrása is lehet.

Egy másik dimenzió

– A kiskamaszok hite egy másik, igazabb világ létében napról napra erősödik: „És közben felfedezünk még egy csodatevő gyógyforrást vagy egy titkos fegyvertárat is. Ha pedig gyógyforrást nem is, legalább egy új dimenziót. (...) Sanyinak igaza van, azért szenvedünk a sok szemétségtől, mert nem tudjuk, hogy van egy jobb világ.” Van, aki a jövőt látja a föld alatti barlangok világában: „Ez lesz a mai jövőnk, higgyetek már! Jön az éghajlatváltozás, jön a túlnépesedés. Milliók fognak beköltözni a föld alá (...) Hová mehetnének? Peking, Tokió, Sanghaj, Hongkong! Ezek a metropoliszok a föld alatt fognak növekedni, mert máshol nem lesz hely.” A másik, új dimenziót találják meg egymásban is a „misztikus” barlangkaland során a kincskeresők. Ez az új dimenzió voltaképpen mindig megtalálható. Közel van, és bennünk lakozik. De „a képzelet elleni háború”, amelyről Diane di Prima is beszél, többnyire láthatatlanná teszi ezt, pedig valószínű, hogy éppen a másik dimenzió által válhatunk valamennyire hitelessé és teljessé... *Hogyan látja ezt a regény írója?*

– Visszagondolva a regényre, én is úgy látom, ezeket a kiskamaszokat tényleg folyamatosan úzi-kergeti valami metafizikai nyugtalanság. Ezt persze ők maguk nem így mondanák. A tanáraik is csak annyit látnak ebből, hogy „nem férnek a bőrükben”. Vannak a regényben vallásos szülők, egy anyukáról megtudjuk például, hogy „szektában” nevelkedett, de a gyerekek nem tudják a vallásos hit vagy akár az irodalmi hagyomány felől értelmezni a szorongásaikat. Egyikük sem. Ez a gyerekek, az egyházak vagy a szülők hibája? Vagy az iskoláé? Hiba ez egyáltalán? Nekem

nem feladatom a regényben megválaszolni ezt, bár persze van személyes véleményem. Én a regényben csak ezt a kamaszos nyugtalanságot és szorongást akartam megmutatni – utána pedig mesés módon feloldozni ez alól a szereplőket.

„Hány dimenzió-kapu van?”

– *Az öntudatra ébredő kamaszok hangján talán el is hangzik a nagy kérdés, amely a regény egyik nagy felvetése is: „Hány dimenzió-kapu van?” Hány ilyen lehet a tudatban, a tudatalatti-ban, a képzelet, az önmegtapasztalás világában és a gyermeki rácsodálkozásban? Annál is inkább, mert magát a regényíró is régóta foglalkoztatja ez a kérdés: „Az ember egyszerre részecske és sugártermészeti is, egyszerre itt és ott is vagyunk. (...) Mi nemcsak a földhöz kötött valóságunkban élünk, hanem előre és hátra is.”*

– Ezt persze nem egy ifjúsági regényben mondom... De hiszem és vallom: egyszerre több időben élünk. Bizonyított, hogy a szüleink hajszíne, arcformája mellett a félelmeiket és örömeiket is örököljük, a saját tapasztalataink, megrázkódtatásaink pedig beleíródnak a gyermekeinkbe, a tudomány mai állása szerint nemcsak a lelkükbe, hanem még a génjeikbe is. Emellett az átélés is különös csodákra képes, én ezt a tanítványaimnak a szerelmi költészet példájával szoktam illusztrálni. Hát nem elképesztő – felemelő és azért valahol nevetséges –, hogy rég halott, számunkra ismeretlen szerelmesek személyes érzéseit is képesek vagyunk a magunkénak érezni? Az irodalom alakítja ki vagy erősíti meg ezt a készséget. Amennyiben ennek oktatása csődöt mond – vannak azért erre mutató jelek – annak filozófiai, társadalmi következményei lesznek. Még egyszer hangsúlyoznám, ezek izgalmas kérdések, de szétfeszítik a regény kereteit.

Idő- és térutazás(ok)

– *A barlangkaland és a megörökített fiktív naplórészletek az idő- és térutazások metaforájaként is értelmezhetők. És az idő-, térutazás életformájaként. A regény elbeszélője is örökös utazó. Járt már Portugáliában, Velencében, és különböző kultúrákban utazik mindazonáltal is, hogy világirodalmat és trubadúrlírárt kutat. Az utazás, felfedezés életformája, illetve a ha élménye talán védelmet és üdvöt is jelent.*

Mindenkori szabadságfokokat, amelyek kiemelnek a sztereotípiák világából, és ragyogással töltenek el. Hogyan látja ezt Bánki Éva, aki a regény főhőiséhez hasonlóan szenvedélyes utazó?

– Igen, nagyon sokat utaztam. Választott szakterületem, a trubadúrlíra miatt huszoneves koromban az egész latin világ kinyílt előttem. Az utazás az olvasás metaforája. Engem – aki persze soha nem költöznek ki tartósan sehova, maradok Magyarországon – nemcsak az olvasmányok, hanem a különböző tájak is formáltak, a tenger például teljesen átalakította a személyiségemet. Nagyon hiányolom a magyar felsőoktatásból, bölcsészképzésből az örömeimet, a tapasztalatot és a személyességet. Viccesen szoktam mondani, hogy három-ezer kilométer (nem repülővel, hanem szárazföldön megtett út) alatt nem adnék diplomát senkinek. Ugyan viccesen mondom, de teljesen komolyan gondolom. Dante soha nem írta volna meg az Isteni színjátékot, ha a sors nem kényszeríti hosszú vándorútra.

Bizonyított, hogy a szüleink hajszíne, arcformája mellett a félelmeiket és örömeiket is örököljük.

Serdülők forradalma, gyermekköztársaság, lehetséges párhuzamok

– *Amit megálmodnak a Petőfi-vírus című regény főhősei, az némileg felidézi a Gaudiopolist, az Örmövárost, a magyar történelem egyik legnagyobb pedagógiai bravúráját, az önfenntartó gyermekköztársaságot, amelynek 1945 és 1950 között volt helye a zugligeti Pax gyermekotthonban. A gyermekek szervezték kulturális programjaikat, könyvtárat is ők alapítottak, szabad választás alapján tanultak szakmát, vallásszabadságot hirdettek. Egy valóságos mikroállamot hoztak létre, ennek a gyermekköztársaságnak alkotmánya és törvényei is voltak. A Szemlőhegyi-barlang közös felfedezése együtt zajlik, és hatalmas világgalandot jelent. „A barlangtémát először Sanyi vetette fel. Hogy leme gyünk, és találunk egy másik dimenziót. Vagy ha nem, hát egy föld alatti várost. (...) Nekem egészen más tetszett meg a Sanyi-féle Nagy Barlangászatban. Hogy mi magunk derítjük fel azt*

Könyvbemutató Nagyváradon

az alsó világot. Hogy a felnőttek nem szólhatnak bele semmibe” – jegyzi meg a regény egyik szereplője. Továbbá kiderül, hogy amikor május végén egyik napról a másikra eltűnt Petőfi Sanyi, „vitte magával a világforradalmat”. Ez egy másfajta tragédiát is jelenthet. Eszmék, álmok, végtelenek, mérhetetlenek és önmegtapasztalások lehetőségeit csorbíthatja a hősllekű serdülők körében. Annál is inkább, mert „a forradalom lelkiállapot. Olyan, mint a zene. Vagy olyan, mint a szerelem.” Vajon a nagy világtragédiákat a forradalmi lelkiállapotok, gyermekköztársaságok létállapotai bizonyos szinten ellensúlyozhatják és enyhíthetik?

– Azt gondolom, nekünk a 21. század elején túl sok mindenünk van. Túl sok könyvünk, túl sok cipőnk, túl sok mosógépünk és persze túl sok tragédiánk. A posztmodern bábeli könyvtár is nagyon nyomasztó – szinte összeroppantunk a rengeteg tekintély, rengeteg idézet, rengeteg remekmű súlya alatt. Minek ez a sok könyv, ha nem is olvassunk? A gyerekekben megvan a kedv és a hajlam, hogy a „minden” helyett a „fontosra” koncentráljanak. Hogy észrevegyék, ami hiányzik. Örömvárost építeni egy tragédia árnyékában? Ez egyszerűen zseniális.

Ráadásul a mi mindent felhalmozó kultúránkban rengeteg hazugság és képmutatás van. Mindig az „összes”

igézetében élünk, közben a gyerekeink alig tudnak olvasni. Arra sem vagyunk képesek őket megtanítani, hogy egy szöveget hogyan kell figyelmesen olvasni. Mert talán már mi sem tudunk figyelmesen olvasni. Csen, a regényem egyik szereplője azt írja az apjának küldött levélben: egy szót sem ért a magyar irodalomból, de van egy sor, ami nagyon megfogta. Ez persze kamaszos vicc vagy nyegleség. De Pilinszky talán egyetlen sor is – csak aztán tudjunk vele mit kezdeni.

Szellemi áramkörök

– **Ottó, akinek az áramkörök jelenik a világ felfedezését, a Tesla-hasadék nevet adná a barlangnak. Számára Nicola Tesla a példakép, és az áramkörök történelmét visszavetíti az ókorba: „Nem lehetséges, hogy a régi görögök tényleg már felfedezték az elektromosságot. Voltak titkos erőműveik, sugárkardjaik? Lehetséges, hogy Prométheusz nemcsak tüzet adott az embereknek, hanem váltóáramot is?” Rendkívül merésznek és egyedinek hatnak Ottó történelmi reflexiói Tesláról és az áramkörök ókori eredetéről, és talán sajátos egyéniségé is avatják a serdülőt. A regény koncepciójában Ottó figurája hogyan van**

jelen, és hogyan viszonyul Petőfi Sanyi alakjához?

– Az ún. „lánglelkű”, extrovertált, karizmatikus, épp ezért gyakran felszínesebbnek ható figuráknak többnyire van egy racionálisabb, tépelődőbb, introvertáltabb ellenpontja, ez így volt a történelmi Petőfi életében is. Petőfi Sanyinak Ottó jutott, a „kocka”. Egy tudóspalánta. Két ilyen eltérő, a maguk módján vezetőegyeniségnek számító karakter között számos feszültség (irigység, neheztelés, összecsapás) elképzelhető. Ottó és Petőfi Sanyi kapcsolatának dinamikája csak felnőttkorban teljesebben ki. De azért a nevek sejtetnek már valamilyen feszültséget. Az Ottó névről ma az jut eszünkbe, hogy Habsburg. Az Ottóhoz ez a vezetéknev „kívánczik”. És a regényben fel is vetődik történelemórán, szűkség volt-e egyáltalán a forradalomra, a Habsburgok vajon tényleg „ellenezték a haladást”? Egy nagyon ellenszenves tanárnő veti fel, de felveti... Ám ezek csak a felnőtt olvasóknak szóló kikacsintások, nem akartam ezekkel túlságosan megterhelni a szöveget.

Aktuális világszintek

– **Az aktuális világra, a mai kor kihívásaira is reflektál ez a regény. Réka, a mozgássérült kislány monológjából ez derül ki, amikor arra gondol, hogy úgy szeretne hőssé válni, hogy a harmadik világháborútól és a világgjárványtól megmentse az osztálytársait: „Ha nem olvasok, akkor mindig valami elképzelhetetlen, csodálatos hőstettről álmodozom. Hogy bebizonyítsam az osztálytársaimnak (...), hogy nélkülem nem boldogulnak, hogy rám is szükségük van.” „Megmentem őket a harmadik világháborútól, feltalállok egy gyógyszert az új világgjárványban – nekem köszönhetően mind megmenekülnek.” Tomi pedig úgy véli, hogy a világ csak akkor lesz jó hely, ha a gyáarak, a bankok közösek lesznek. „Ha senki sem dönthet más életéről. Ha többé nem nyomják el a gyerekeket. Ha békében hagyják az állatokat végre.” Magyar Boglárka szerint a kiskamaszok, akik a digitalizáció korában élnek, megtapasztalták a világgjárványt, és tudják, hogy háború zajlik a szomszédos országokban, mégis képesek gyerekeknek maradni. Ez talán a legnagyobb hősiesség ebben a korban nemcsak a serdülők, hanem a felnőttek számára is, akik ezáltal némiképp megőrizhetik belső gyermeki énüket. És talán az elbeszélő is ennek a belső gyermeki énné a nézőpontjából látja, láttatja és**

megteremti a regény világát... Háborúkat, vérengzéseket, geológiai fegyvereket és gyilkos törvényeket is megidéző ez a regény egy kevésbé érzékelhető történet-szál világában, amely által reflektál a mai kor kihívásaira is. Hogyan lehetett a különös barlangkaland köré ennyi kérdést és aktuális vonatkozást is besűríteni úgy, hogy a regénykompozíció mégis koherens maradjon?

– A tizenkét-tizenhárom évesek csodálatosak. Kész felnőttek, mondjuk róluk, de nem keresnek pénzt, nincsenek komolyabb párkapcsolataik. Idejük tehát rengeteg. Én tizenkét-tizenhárom évesen a végtelen hosszú kisvárosi nyaralón több száz oldalas tervezeteket írtam a latin-amerikai indiánok felszabadításáról... Később aztán már nem értem rá effélékre. Jöttek a fiúk, és kezdődött a gimnázium. És az az igazság, hogy amikor már több mindent megtudtam az indiánok történetéről, a politikáról, a latin-amerikai országokról, már egyáltalán nem tűnt könnyű dolognak az indiánokat ripsz-ropsz „felszabadítani”... A mai tizenkét-tizenhárom évesek érdeklődése szinte határtalan, és mivel keveset tudnak, semmi nem akadályozza őket a világmegváltásban, a már-már álomszerűnek ható tervezetekben. Nekik aztán mindenre van valami ötletük... Ez persze nevetséges, de a kérdés azért ott van: mért kéne nekünk – ha tetszik, „vén fejfel” – túrni a vérengzéseket, igazságtalanságokat, katasztrófákat, mért nem tudunk ezeken olyan őszintén felháborodni, mint a gyerekek?

Vádirat – serdülők, gyerekek, felnőttek, szülők viszonya

– *Gustave Doré festőművész Utcai művészek. A sebesült gyermek című képéről jegyzi fel: „...a gyermek meghal. A természet késői ébredését akartam ábrázolni abban a két megkeményedett, szinte brutális lényben. Hogy pénzt szerezzenek, megölték a fiukat, és azzal, hogy megölték, rájöttek, hogy van szívük.” A megkeményedett felnőtt, aki szörnyé vált a háborús időkben, közönyös és gonosszá válik. Tudatlansága és nem tudása is fertőző. Sőt, nem tudása is maga a gonosz, ha Buddha szavai is bevillannak, aki a nem tudást a gonosszal azonosítja. Ezt a világot akarják megváltani talán bizonyos értelemben Petőfi Sanyi és társai.*

– „A gyermekek legyőzik a felnőtteket, átveszik a parlamentet, kiforgatják a

társadalmat a sarkaiból, verseket osztogatnak, aztán felszabadítják az állatokokat, az erdőbe űzött indiánokat, és hipp-hopp kitör a világbéke. (...) Egy reggel azt is megtárgyaltuk (...), hogyan reformáljuk meg az ENSZ-t, a NATO-t, a sok vacak szervezetet, amiket azért találtak ki, hogy senki emberfia ne igazodhasson ki a világban egykönnyen” – olvasható a regényben. És ez a vízió önmagában is vádiratot jelenthet a felnőtt- és szülő-társadalom irányában. De a válság gyökerei talán mélyebbre nyúlnak, ha felidézük a Dosztojevskij-regényeket vagy Weöres Sándor aforizmáját: „Gyermekgyilkos mindannyi szülő :/ nem-le-vőt létbe rántott.”

– **Talán sok közös tragédia van a gyermeki, serdülő és szülői világokban, amely egyszerre jelenthet okot és következményt. Vajon egy közös barlangkirándulás a tudatalattiban mennyire jelenthetne járható utat, közös univerzumokat? A regény írója szerint mi lehetne a járható út?**

– Nagyon nagyképu dolog lenne egy ifjúsági regény ürügyén prófétát vagy gyerekpszichológust játszani. De a kérdés alól nem szeretnék kibújni. Személy szerint én is úgy hiszem, mint a regény több tinszereplője, a világunk nemcsak örült és igazságtalan, hanem fenntart-hatatlan is. Én a hetvenes években azt hittem, nincsenek nálunk boldogtalanabb gyerekek, aztán a lányom révén megismerkedtem a maiakkal. Vagdos-sák magukat, depressziósak, félnak a jövőtől, ilyen-olyan zavarai vannak. Nyilván van abban valami szimbolikus, hogy amikor arról vitatkoznak az osztályfőnökkel, hova menjenek kirándulni, a legtöbben arra szavaznak: ne menjünk sehova, nézzük meg, mi van a talpunk alatt. Egy alászállás segíthet a fontos és nem fontos dolgok között különbséget tenni.

Kamasztragédiák világa

– *A portrék mögött tragédiák is meg-elevenednek, többnyire kamaszok tragédiái. De érintik, illetve érintettek a nagy élettragédiák által is. Árvák, fél-árvák, mozgássérültek, autisták és vándorgyerekek tragédiáival szembe-sül az olvasó. De megismerjük Dani történetét is, aki leukémiában elvesztette az ikertestvérét, és ez nagy lelki terhet jelent számára. Az elbeszélő és a szereplők belső párbeszéde mintha egyetlen hangban, a gyermeki énünk visszhangjában sűrűsödne, amely ugyanakkor gyermeki nézőpontból je-*

leníti meg a mai világot. Vajon milyen nézőpontok találkoztak az elbeszélői én világképében, amely által a kamasztragédiák közelebb kerülnek az olvasóhoz?

A mai tizenkét-tizenhárom évesek érdeklődése szinte határtalan, és mivel keveset tudnak, semmi nem akadályozza őket a világmegváltásban.

– Rám nagy hatással volt annak idején Florina Ilis *Gyerekek háborúja* című kötete. Különböző osztályhelyzetű gyerekek minden ideológiai megfontolás nélkül képesek egymás élményeivel, tapasztalataival azonosulni. Florina Ilis regényében valamiképp megjelenik a gyermeki kiszolgáltatottság kollektív tapasztalata is. A gyereket még nem kell erre különféle tanfolyamokon „érzékenyíteni”. Ráadásul egy általános iskolai vagy gimnáziumi osztálynál nincs szorosabb közösség. Fura belegondolni, hogy a legjobb felnőtt barátainkkal sem fogunk soha annyi időt eltölteni, mint amennyit az általános iskolai osztálytársainkkal töltöttünk. Akarva-akaratlanul megismertük az osztálytársaink minden rezdülését. A regénybeli gyerekek is mindent tudnak egymásról. Ma, mikor a családok széthullanak, ma, amikor semmi sem biztos, az „osztály” lesz sok gyermek legfontosabb és néha egyetlen élettere. És jaj annak, akit ebből az élettérből, ebből a keretből is kirekesztenek. Aki ebbe az egyetlen biztos keretbe sem tud beilleszkedni.

A tudatalattiban zajló (élet)kaland

– *A barlangkaland mellett, hogy történelmi múltat, víziót vetít ki, erős be-avatásélmény és katalizátor, és a tudatalattiban zajló nagy (élet)kalandot is jelenti: „Törökországban régés rég föld alatti gigavárosokat találtak. Elég nagy rejtély, hogy tízezrek miért a föld mélyén érezték magukat biztonságban. Hogy miért barlangokban, mesterséges vájatokban építették fel a templomokat. És a katakombákat. Réka könyvében sok szó esett a föld alatti Rómáról. Fent táncoltak, züllöttek, énekeltek az emberek, intézték a birodalom ügyeit, hadseregeket vezényeltek, miközben a talpunk alatt ott lapult egy egészen*

Sándor Zoltánnal Nagyváradon

másfajta város: utak, templomok, kórházak, lakóházak. Róma tudatalattija vagy éppenséggel Róma lelkiismerete. (...) Eleven emberek lépnek ki a cseppkőoszlopokból. Férfiak, nők, öregek, gyerekek gyűlnek a fény köré” – olvasható a regény végén. Voltaképpen a külső és belső világ, a tudatos és tudatalan találkozásának a szimbóluma is lehet a barlangkaland, amelyben a kollektív és egyéni tudatalatti egymásra találhat egy nagy felismerésélményben. Hogyan látja ezt Bánki Éva nagyobb kozmikus ívekben és történelmi vonatkozásokban?

– Velencében lakva tapasztaltam meg, hogy a tér, a térformálás mennyire befolyásolja az érzéseinket, a társadalmi kapcsolatainkat, az álmainkat. Velence az emberi képzelőerő és alkalmazkodókészség nagyszerűségét is példázza: a népvándorlás korának menekültjei néhány csúf, terméketlen homokpadon építették fel a világ legszebb városát... Velence esztétikumát praktikus okok is magyarázzák: szépség és ünnepek nélkül megbolondulnának az emberek a kényszerű összezártságban. Ha Velencében feleannyi szépség lenne, ha fele ennyit ünnepelnének, akkor az emberek valami mondvacsinált ürüggyel tíz-húsz évente lángba borítanák a városukat, hiszen ez mégiscsak egy kényelmetlen, sőt élehetetlen hely – ehhez képest Velencének volt Európában a

legstabilabb államberendezkedése, ez az egyetlen európai nagyváros, ahol soha nem voltak látványos forradalmak. Ezért azt hiszem, Csen földalatti városa egyáltalán nem megvalósíthatatlan. Csak jól kell megépíteni.

Halálközeli élmények, varázslatos gyógyulások kísérőjelensége, hogy az ember egy látomásban megpillantja a „mindent”. Nem kell itt valami boszorkányosságra gondolni: ihletett lelkiállapotban a tenger hullámainak a „végtelensége” vagy akár egy messze kanyargó faszor látványa is kiválthatja ezt az élményt. A regényben a cseppkőbarlangot, a cseppkőoszlopok sorát, a táncoló oszlopokat, vagyis a *mindent* az osztály két lúzere pillantja meg, egy autista és egy személyiségzavaros kisfiú. Ez az élmény egy orvosi beavatkozásnál is gyorsabban megváltoztatja őket.

A regény művészete

– A regénynek a feszes kompozíció ellenére is változatos a műfaja. Egyszerre napló, kalandregény, fantasy. Elmondása szerint sorsfordító, rejtélyes, de magyar viszonyok közé helyezett ifjúsági regényt szeretett volna írni. És ennek kapcsán több recenzió szerzője is megjegyzi, hogy a Petőfi-vírus története és szerkezete új szint jelent a

magyar ifjúsági regények világában, és a felnőtteket is megszólítja. Hogyan látja ezt?

– Természetesen az is célom volt, hogy felnőtt olvasókat is megszólítsam – és itt nem csak a kiskamaszok szüleineg gondolok. A kritikákban persze rengeteg olyan okosságot, összefüggést olvastam, amire én írás közben nem is gondoltam. Nem túlzás: tanultam belőlük. Az irodalom folyamatos párbeszéd, ezeket a felismeréseket igyekszem tudatosan beleépíteni a későbbi művekbe.

– „A regény művészete Isten nevetésének a visszhangjaként jött a világra” – írja Milan Kundera. Bánki Éva a műalkotást, pontosabban verset hasonlítja a derűs és halhatatlan tengerek világához, de talán ez a hasonlat a regényekre is vonatkoztatható: „Egy irodalmi szöveg a tengerhez vagy a zenéhez hasonló. (...) Jóval nagyobb szabadsága van a versben megőrzött dolgoknak. A versek kis élőlények, hullámoznak, mint a tenger (...) A vers önmozgása halhatatlan, mint maga a tenger...” Mit gondol a regény művészetéről és a műalkotásról? Akár az idézett Kundera-gondolat függvényében, vagy az eddigi írástapasztalatai során.

A nagy regények ritkán tökéletesek. Kicsit olyanok, mint egy erdő vagy egy koralltelep.

– Egyre többször hasonlítják az irodalmi műfajokat szerves élőlényekhez vagy tájelemekhez még Magyarországon is, és ez talán tényleg jelent valami trendfordulót – távolodást a nyolcvanas-kilencvenes évektől, a szövegirodalom eszményétől. Én azt hiszem, egy novellának tényleg hibátlannak kell lennie, a nagy regények viszont ritkán tökéletesek. Kicsit olyanok, mint egy erdő vagy egy koralltelep, zavaró is lenne, ha túlzottan szabályosak vagy tervezettek lennének. Kundera hullámhasonlatában azt látom különösen szépnek, hogy reflektálni látszik a tengerparton sétálók felismerésére: mi mindig csak a hullámokat látjuk, a tengert nem... azt csak sejteni véljük a hullámok mozgásából. És talán a költészet tényleg ilyen. Azt sugallja, van valami közös tapasztalat a rengeteg nyelv, rengeteg különféle élmény, a változatos formák mögött.

Balla Sándor

Páskándi Géza második alkotói korszaka

Páskándi Géza Kossuth- és József Attila-díjas költő, író, esszéíró, drámaíró és publicista 1933. május 18-án született Szatmárhegyen, majd 1995. május 19-én hunyt el Budapesten. Sok műfajú íróként otthon mozgott a vers, a dráma, a novella, az esszé és a regény világában, érdekelte a gyermekirodalom és a közírás is, emellett film- és televíziós forgatókönyveket, hangjátékokat, képeket alkotott. A Digitális Irodalmi Akadémia 2011-ben posztumusz tagjává választotta.

2019-ben jelent meg *Az intellektus méltósága*¹ című kötet, amely Páskándi Géza világról, emberről és művészetéről alkotott esszéit tartalmazza. A különböző időszakokban, folyóiratokban, fórumokon megnyilatkozó műveknek, s a kéziratban maradt munkáknak ez volt az első átfogó gyűjteménye, amely az ezredfordulós évtizedek magyar létének és művészetének számos alapkérdését vetette fel. Ugyanakkor ez a válogatás nem terjedt ki a költő második alkotói korszakára, az 1963 és 1973 közötti időszakra, amely közvetlenül a politikai börtön utáni években bontakozott ki az *Utunk*, a *Korunk* és az *Igaz Szó* hasábjain. Ez készítette az irodalomtörténész Cseke Pétert arra, hogy újraolvassa ezeket az írásokat, és megvizsgálja azok szövegkörnyezetét, amelyeket egyetemi hallgatóként és friss pályakezdőként még nem tudott a kellő összefüggések birtokában vizsgálni; végül pedig belefogjon a *Beckett Erdélybe jön – Páskándi Géza második alkotói korszaka (1963–1973)*² című kötet megírásába. Erre utal is a szerző az előszóban: „Amire nem volt rálátásom egyetemi éveim, illetve pályakezdésem idején, az most »adta magát«. A mai olvasat nem mindennapi ajándékának tekinthetem az irodalomelméleti, irodalomtörténeti és különösen az »irodalomirányítási« összefüggések felismerését; annak az előnyét, hogy most

folyamatában – in statu nascendi – érzékelhetem Páskándi műfajspektrumának a kialakulását és megszilárdulását; végigkövethetem, hogy a költői eszköztár, a prózanyelv, a dráma-szerkezet, az esszé befogadó tere miként vált alkalmassá időszerű mondanivalói érzékeltetésére.”

Páskándi Gézát az 1956-os forradalom várbefojtását követő megtorlás során 1957-ben letartóztatták, az állam és a közrend elleni izgatás vádjával hat év börtönre ítélték. A börtönbüntetést a Duna-delta egyik munkatáborában töltötte, míg végül 1963 februárjában elnöki kegyelemmel szabadult Salciáról. A szabadulásával kezdődik lényegében második alkotói korszaka, ugyanakkor a művész személyiségére és alkotói világára a börtönévek is óriási hatást gyakoroltak, amikor is az alkotás egyfajta lelki-szellemi „szökés” lehetőségét kínálta fel neki, így versek és verscsírák, novellák és novellaötletek, párbeszédék és jelenetek öltöttek formát elméjében. Volt rabtársának, valamint munkatársainak vallomásából részletesebb kép rajzolódik ki előttünk Páskándiról, akinek a börtönévek alatt beindult szellemi folyamatok készítették elő gondolatvilágának elmélyülését és írásművészetére egyre látványosabb kibontakozását – úgymond második alkotói korszakának kezdetét. „Páskándi »második születéséről« írva Márkus Béla úgy látja, hogy a született költő a börtön után előbb novellistaként talált magára, aztán »lassan lírikusként, végül drámaszerzőként is elfogadtatta magát« – fogalmaz Cseke Péter.

Amennyiben alaposabban betekintünk Páskándi alkotói világába, a műfajok színes kavalkádját fedezhetjük fel. Az egyes műfajok megjelenését követve Cseke Péter ezt a sorrendet jegyezte fel az 1965 és 1973 közötti *Utunk*-gyűjtemények első átlapozása során: karcolat,

A művész személyiségére és alkotói világára a börtönévek is óriási hatást gyakoroltak, amikor is az alkotás egyfajta lelki-szellemi „szökés” lehetőségét kínálta fel neki.

regényelemzés, esztétikai értekezés, novella, kritika, líraelmélet, mitológiai játék, vers, vitairat, versmagyarázat, párbeszéd, esztétikai értekezés, geometriai eposz, irodalomtörténeti jegyzet, mesekomédia, drámatörténeti eszmefuttatás, komédia, elbeszélés, irodalmi jegyzet, tudomány-népszerűsítő párbeszéd, tréfás mese. „Amikor azonban a műnemeket tekintettem a rendszerezés alapelveinek, nyomban szembetűnővé vált a tudatos műfaj-történeti beágyazottság mélyszerkezete” – fogalmaz a szerző.

Páskándi Gézára a kelet-európai abszurd irodalom egyik jeles képviselőjeként szokás hivatkozni, akinek alkotásai úgy feszegetik a lét kényes kérdéseit, hogy eközben nem szakadnak el térben és időben a konkrét létezésről. Így szinte már magától értetődő, hogy a kötet mélyrehatóan tárgyalja Páskándi és az abszurd viszonyát. „Az a fajta színház, amelyet én szeretnék – olvashatta Dávid Gyula 1970. július 10-én –, nem abszurd, sokkal inkább abszurdoid. Az abszurd jelenség, a képtelenség, az észellenesség, a véletlenek uralma ott van a világban, a múltban, a jelenben, sőt a jövő történelmében is, mint fájó, eszünket bontó lehetőség. Ezt a jelenséget szeretném a legpontosabban körülírni, mert szerintem a pontosság esztétikai kategória. Én nem igenlem az abszurdot, nem is kerget kilátástalanságba, de tudomásul veszem azt is, hogy egyetlen fegyverem van ellene; a precizitás: az értelem indulata” – fogalmazott Páskándi, amikor Dávid Gyula megkérte arra, hogy *Az eb olykor emeli lábát* című drámakötetének jóváhagyása során írja meg e sajátos drámaépítés filozófiáját. Amikor Páskándi kialakította a maga számára azt a műformát, amelyet abszurdoidnak nevezett el, akkor Ionesco, Beckett és Mrożek nagy európai irányzatához kapcsolódhatott – mindez pedig az akkori Romániában is elfogadott volt.

Az abszurdoiddal kapcsolatos látásmódjában a népi műveltség világképelemei a világirodalmi értékrelevanciákkal szervesülnek, majd ilyen paradoxonokat sorakoztat fel: „Mert ugyan mi más lenne a tündér- vagy varázsmesék temérdek metamorfózisos motívuma, a képtelen kalandok sora, mint az »abszurdnak« egy régebbi, naivabb formája. Sehol annyi képtelen, abszurd ötlet, helyzet és nyelvi fordulat, mint a népi fantázia játékos világában. Vajon az, ha a királylány békává változik, és ott brekeg minden este kedvese ablakában (sőt később

még vissza is változik), mennyivel kevésbé »abszurd«, mint az, hogy Ionesco hősei rinocéroszokká változnak? Vagy ha már irodalomról van szó: Ionesco logikatanárának szofisztikája mennyivel képtelenebb, meghökkenőbb, mint Arisztophanész szofisztikusainak bolhaugrást méricskélő szorgalma a Felhőkben? Úgy véljük, cseppet sem. Mindkettő a művészi túlzás végletes kiterjesztése az ábrázolt valóságra.”

Ionesco, Beckett és Mrożek nagy európai irányzatához kapcsolódhatott – mindez pedig az akkori Romániában is elfogadott volt.

Páskándi élete végén írt önéletrajzi visszaemlékezésében ismét szóba hozza Homéroszt, akiért ugyebár hét város versengett, hogy eldöntsék, melyiknek szülötte: „De hát méltó is volt erre a versírásban »maratoni« költő. Csak hogy én százméteres futásokon indultam, s csupán négy város »jegyezhet«: Szatmárnémeti, Bukarest, Kolozsvár és Budapest. Életem négy alapvető – megvallott, vállalt s végül is áldott – városa.” Cseke Péter kötetéből ugyanakkor megtudhatjuk, hogy Páskándi sem szülőföldjétől, sem korábbi kisebbségi közösségétől nem szakadt el – ez a kérdés főként 2015-ben került újra napirendre, amikor odaítélték neki posztumusz a Magyar Örökség-díjat. A kérdésre, hogy mit köszönhet annak, hogy ilyen nagy költők szülőföldjén látta meg anyanyelvünket, Páskándi így válaszolt: „beleszámítva apám és anyám beszélt nyelvét, jó földijeim ízes szép beszédjét is, s a magam szomjú fogékonyságát – talán mindent.”

Amikor Páskándi megtudta, hogy Szatmárnémetiben tervezik a *Vendég-ség* színrevitelét, rögtön írt a társulat igazgatójának, majd áldását adta a vállalkozásra, s a darab tantieme-jét a szatmári Rákóczi Kollégium javára ajánlotta fel. „Még hogy elfeledni – töprengett 1994 nyarán a curriculum vitae írása közben. – Bolond volnál lemondani a legnagyobb gazdagságról, ami Istentől megadatott néked. (...) Arról a lélekről, kultúráról, amely mindig Európa legjobb régióihoz kötött (...) Ha egyáltalán van valami értékes bennem azon kívül, hogy mások kultúráját,

lelkét becsülő magyar vagyok – az épp erdélyiségem (...) és ezek összetartoznak. Széttéphetetlenül.”

Páskándi könyvszerkesztői tevékenységéről, a modernségről alkotott elképzeléseiről, 56-hoz fűződő viszonyáról is többet megtudhatunk a kötetből, valamint arról, hogyan tört lándzsát az ifjú, az akkori irodalmi körökben még kevésbé ismert Dsida Jenő felett. Magyarázatot találunk Páskándinál arra is, hogy a mindennapi nyelvünk elemei hogyan válnak nyelvi párlatokká a költészetében. „Egyszerre akarja megragadni a szín- és hangulatárnyalatokat, a konkrétat és az elvontat, az észjárás működését és a képzelet világát. Szeretné, ha olvasói értenék ezeket az átjárásokat, hogy követni tudják költői su-gallatának »világmegtoldó képzeletét«” – fogalmaz Cseke Péter.

A kötet sorra veszi Páskándi Géza második alkotói korszakának megannyi aspektusát, Cseke Péter olvasmányos stílusban vezet körbe minket a művész izgalmas és szerteágazó belső labirintusában. Eszmefuttatását, kijelentéseit, megállapításait részletesen dokumentálja, számos munkából idéz, valamint kontextusba helyezve értelmezi a szóba hozott, vagy inkább megelvenített Páskándi-műveket. Ezen felül a szerző a körbejárt időszak jelentősebb eseményei mellett sem megy el szó nélkül, így megismerhetjük jobban azokat az éveket, amikor enyhült a diktatúra szorítása, majd új magyar intézmények jöhettek létre, és körvonalazódott a személyi kultusz időszaka, amely a nyolcvanas évek közepére több magyar intézmény megszűnését hozta magával.

A függelékben megtalálhatók Páskándi Géza erdélyi munkásságának könyvészeti adatai is: megjelent kötetei, saját vagy álnéven publikált műfordításai, az ankétkon és kerekasztal-értekezleteken elhangzott gondolatai, a periodikákban és folyóiratokban megjelent versei, színművei, esszéi, eszmefuttatásai és jegyzetei, valamint novellái, elbeszélései, karcolatai, tréfás meséi és paródiái; továbbá a vele készült beszélgetések jegyzéke, valamint a Páskándiról született írássok listája is elérhető a függelékben.

Jegyzetek

- 1 Az intellektus méltósága. Válogatott esszék. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2019.
- 2 Cseke Péter: *Beckett Erdélybe jön – Páskándi Géza második alkotói korszaka (1963–1973)*. Polis Kiadó, Kolozsvár, 2021.

Riti József Attila

A szamosvölgyi vasútvonal avatási ünnepe

A 19. század második felében a szamosvölgyi vasút megépítésének lehetősége fontos célkitűzése volt Szolnok-Doboka vármegye érdekvédelmi szerveinek. Az ügy hosszú ideig elhúzódott, ugyanis a pályát fővonalként akarták kiépíteni, de nem volt hozzá elég pénzügyi alap. A megoldás végül Szolnok-Doboka vármegye főispánjának, báró Bánffy Dezső a fejéből pattant ki, ugyanis javaslatára mellékvonal jellegű pálya építése mellett döntöttek, így dolgozták ki az előtanulmányokat, illetve terveket, és így kérték az engedélyeztetését is. A vasút megépítéséhez szükséges engedélyt 1880-ban, a XXXII. törvényekben adta meg az országgyűlés.¹

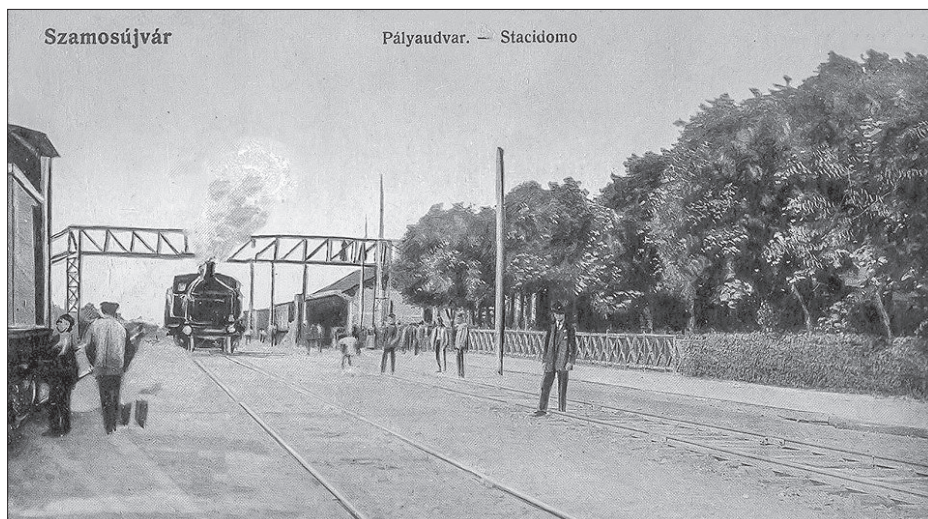
Az említett törvény cikk előírta, hogy támogatásként a pénzügyminisztérium, a bányakincstárból: „300,000 frt értékben vassíneket bocsáthasson a társulat rendelkezésére s fizetésül ugyancsak 300,000 frt névértékre szóló társulati törzsrészevényeket elfogadhasson.”² A vasútépítéshez szükséges részvénytársaság, a Szamosvölgyi Vasút RT 1880. június 15-én alakult meg. A munkálatok pár nappal később, június 29-én

kezdődtek, részben saját kivitelezésben, részben pedig alvállalkozók segítségével.³

47 kilométer hosszú volt az első szakasz (Apahida–Dés), amire az engedély is szólt, és tizennégy hónap alatt megépült. Ez nem kis teljesítmény volt a kor technikai vívmányai mellett. Az Apahida–Dés vasútvonalat 1881. szeptember 15-én adták át. A Kolozsváron kezdődő ünnepségen jelen volt Ordódy Pál közlekedési miniszter és báró Kemény Gábor kereskedelmi miniszter is, ők aznap reggel érkeztek Budapestről gyorsvonattal. Az *Ellenzék* napilap 210/1881. szeptember 15-i kiadásának beszámolója szerint a két minisztert a kolozsvári állomáson többek között Minorich Károly polgármester, báró Bánffy Dénes, Szolnok-Doboka vármegye főispánja, Simó Lajos, gróf Teleki Domokos és gróf Kornis Viktor fogadta, majd ezt követően különvonattal Dés felé indultak. A tizenkét kocsiból álló különvonatot egy virágokkal feldíszített gőzmozdony húzta, melyre rá volt írva, hogy Szamosújvár.⁴ A vonat a Rákóczi-induló akkordjai alatt robogott ki a kolozsvári indóházából.

A szerelvény első megállója Apahida volt, ahol egy görögkatolikus és egy ortodox pap tartott rövid beszédet. Válaszúton a báró Bánffy Ádám által felállított diadalkapu fogadta a vonatot. A diadalkapura nagy betűkkel felírták, hogy „Labor omnia vincit”⁵. Az állomáson jelen volt a teljes Bánffy család és a környék lakossága. Nagy Elek református lelkipásztor beszélt itt a díszvendégekhez, majd a következő megállónál, Iklódon is diadalkapu, illetve nagy tömeg és népi zenekar fogadta a szerelvényt. A vendégeket Szarvady Pál alispán és Hirsch Adolf iklódi kereskedő üdvözölte. A megálló azért is volt fontos, mert Szolnok-Doboka vármegye határpontja volt.⁶

A vonat Szamosújvárra délelőtt 11 órakor érkezett, és az Epreskertben

A szamosújvári pályaudvar 1914-beli képeslapon

Vasúti alkalmazottak a szamosújvári pályaudvaron a 20. század elején. Képek. Riti József Attila gyűjtése

felállított mozsárágyú dörgése fogadta. A kidíszített állomáson nagyszámú ünneplő tömeg – a *Magyar Polgár* szerint a város majdnem teljes lakossága – és Placsintár Dávid polgármester fogadta és üdvözölte az érkezőket, majd ebédre hívta őket. A *Magyar Polgár* 1881. szeptember 18-i számában közölt riportja szerint: „Szamosújvár városa ez alkalomra igen szépen fel volt díszítve. A házakon nemzeti zászlók lobogtak, az utcák zöld gallyakkal voltak behintve. Az utcákat ellepő népsokaság amint a vendégek bevonultak a városba, folytonosan éljenzett.”

A díszmeghívottak ebéd előtt találkoztak Szabó János görögkatolikus püspökkel, meglátogatták a főtéri szé-

kesegyházat, és a Rubens-festményt, amelyről utólag kiderült, hogy nem Rubens, hanem Joachim von Sandrart festette. A korabeli lapok beszámolója szerint az ebédet a városi vigadóban fogyasztották el. A hírek nem szólnak arról, hogy mit ebédeltek, viszont azt megemlézték, hogy a jelenlévők több pohárral is megittak, többször köszöntötték egymást, a trónörökös és a királyi párt. Mindezek mellett Ordódy Pál miniszter Szamosújvár jövőjére mondott pohárköszöntőt. Az ebéd délutánig elnyúlt, a társaság alig 14:05-kor folytathatta útját.⁷

A szentbenedeki Kornis-kastély irányából díszkapu és mozsárágyú dörgés fogadta őket, gróf Kornis Viktor földbir-

tokos jóvoltából. A hivatalos menet Désen is nagy tömeg, és mozsárágyú dörgés fogadta – a *Magyar Polgár* szerint kis túlzással a város egész lakossága kint volt. A küldöttséget Róth Pál dési polgármester üdvözölte, és a lakosság nevében megköszönte a megtiszteltetést, „hogy e szép ünnepélyt megjelenésükkel emelni szíveskedtek”.⁸ A polgármester beszédére Ordódy Pál miniszter válaszolt meghatódva, és kifejezte azon örömét, hogy részt vehet az ünnepségen. A vasút avatási ünnepsége 200 fáklyás felvonulással, ünnepi díszvacsorával és hajnalig tartó táncmulatsággal ért véget. A mulatság helyszíne az Angolhoz címzett szálloda bálterme volt.

A vonat Szamosújvárra délelőtt 11 órakor érkezett, és az Epreskertben felállított mozsárágyú dörgése fogadta.

A miniszterek másnap délután, a díszebéd után hagyták el a várost, majd újra megálltak Szamosújváron, ahol Szabó János görögkatolikus püspök díszbeszédet tartott, és magasztalta a királyi párt és a kormányt.⁹ A vonat, amelyet visszafele menet is tömeg és virágeső várt, este nyolckor futott be a kolozsvári pályaudvarra, ahol gróf Eszterházy Kálmán főispán fogadta az illusztris vendégeket, akik az esti vonattal visszautaztak Budapestre.

A korabeli lapok beszámolóját olvasva láthatjuk, hogy a vasútvonali felavatása akkora ünnep volt a térség lakosságának, amit ma alig lehetne felülmúlni.

Jegyzetek

- 1 1880/XXXII. törvénycikk <https://net.jogtar.hu/printiframe?docid=88000032.TV&targetdate=&printTitle=1880.%20%3%A9vi%20XXXII.%20t%C3%B6rv%C3%A9nyek&dbnum=77&referer=1000ev> (Letöltve 2020. november 7-én.)
- 2 Uo.
- 3 *Műszaki szemle*, 35. szám, 2006, 3. oldal.
- 4 *Ellenzék*, 210. lapszám, 1881. szeptember 15., esti kiadás, Kolozsvár.
- 5 Vergilius: *Georgica*. Az idézet jelentése: a munka mindent legyőz.
- 6 *Magyar Polgár*, 210. lapszám, 1881. szeptember 18., Kolozsvár.
- 7 *Ellenzék*, 212. lapszám, 1881. szeptember 15., esti kiadás, Kolozsvár.
- 8 *Magyar Polgár*, 210. lapszám, 1881. szeptember 18., Kolozsvár.
- 9 Uo.

A szentbenedeki Kornis-kastély irányából díszkapu és mozsárágyú dörgés fogadta az ünneplőket. Kép: Fortepan/Somlai Tibor

Suba László

A Múzeumok Éjszakája Tordán

A Tordai Történelmi Múzeum egy új időszakos kiállítással jelentkezett az idei Múzeumok Éjszakáján, amely elsősorban a tordai és járai kerámiát mutatja be. Ezek a központok régóta nevezetesek, a tordaiak a díszedényeikről, a járaiak pedig a főzőedényeik és káposztásfazekaik miatt. A tárlaton a múzeum tulajdonában álló más kerámiák mellett az állandó kiállítások anyaga is látható, mint például a római vagy a középkori Tordáról fennmaradt dokumentumok, vagy a *Vallásszabadság kikiáltása* című festmény. A kiállítás októberig tekinthető meg, kurátora Fodor Attila.

Fodor Attila elmondása szerint ez az épület, amely régen Sókamara vagy a Fejedelmi Ház nevet viselte, a 20. század elején Művelődési Ház szerepét töltötte be, és tárgyi gyűjteményre is szert tett adományokból. A történelmi események során a Tordai Történelmi Múzeum nevet vette fel, amelyben 80 százalék történelmi, a többi néprajzi és

képzőművészeti tárgyi anyag. A múzeum gazdag kerámiagyűjteménnyel rendelkezik, ennek ellenére még nem mutatták be önálló kiállításon, csak mint kiegészítő kelléket más kiállításokhoz. Attilára várt a feladat, hogy a teljes anyagot rendszerezze, és kellő formában bemutassa. Következett a dokumentációs munka, és az egyes tárgyak feljavítása, majd a tárgyak csoportjait kísérszöveggel látta el. Szerencséjére volt tapasztalata, amit a Kolozsvári Néprajzi Múzeumnál töltött néhány éve alatt szerzett. Így a kiállítás összehatásában, részleteiben és tartalmában is jól sikerült.

A kerámia adatokat szolgáltató évezredek távlatából az emberek életéről, szokásairól, történelméről. A tordai kerámiával kapcsolatban Fodor Attila elmondta, hogy három korszakát ismerjük: a korai, 1800 és 1860 közötti színes kerámiát, amely habán hatást mutat – Alvincen laktak habán telepesek.

A tordai kerámiaművészet termékei a helyi történelmi múzeum gyűjteményében

A tordai kerámiaművészet termékei a helyi történelmi múzeum gyűjteményében.
A szerző felvételei

Növényi, állati, emberi alakokkal díszítették tárgyaikat, amelyeken évszámok és feliratok is láthatók. 1840 és 1890 között jött a kék időszak, majd 1880 és 1930 között a barna-vörös. A tordai agyag inkább dísz tárgyak, mintsem kancsók, dísztalak vagy kulacsok készítésére volt alkalmas. Ezekkel a tárgyakkal hírnevet szereztek belföldön és külföldön egyaránt. A tordai fazekasok céhekbe szerveződtek, és ügyeltek a magas színvonalra. A járai kerámia is ismert volt főzőedényeiről, mert az ottani agyag homokos volt, jobban bírta a tüzet. Kiváló káposztásfazekat, lábast, tejesfazekat, korsót, tányért készítettek, egyszóval ellátták a környékbeli hegyi román és magyar lakosságot

konyhai edényekkel. A díszítésre kevesebb gondot fordítottak. Volt a járaiaknak még egy titkos edényük, a hólyagos kancsó, amely frissen tartotta az italt, de az agyag lelőhelyét nem árulták el.

Már az 1900-as évek körül erős gondot okozott a hagyományos fazekasmesterségnek az ipar fejlődése. Megjelentek a porcelán-, fajansz-, és végül a fémekből készült edények, megindult ezek tömeges termelése, majd elkezdtek kiszorítani az agyagedényeket, mert praktikusabbak, végül pedig olcsóbbak is voltak. A fazekasok első válasza az volt, hogy megpróbálták színesebbé tenni edényeiket, hogy vonzóbbak legyenek a vásárlóknak. A fazekasok új munkahelyeket kerestek a

megjelenő új ipari vállalatoknál. 1921-ben alakult Tompa Antal és Farkas István üzeme. Szétválásuk után a Tompa Testvérek néven létesült kerámiagyár nagy fejlődést ért el. Új anyagokkal (porcelán, fajansz) kísérletezett, új díszítési technikákat vezetett be, de folytatta a hagyományos tordai mintákat is. Előnyükre volt az, hogy alkalmazták a jól képzett tordai fazekasokat. Leraakatokat hoztak létre olyan nagyvárosokban, mint Bukarest vagy Kolozsvár, termékeiket díjazták külföldi kiállításokon, a román királyi ház beszállítói lettek.

A kiállításon helyet kaptak azoknak a vállalatoknak a termékei is, amelyek a háború előtt vagy után, és majdnem napjainkig működtek. Ilyenek a Coral, a ComRaiProd, az URCC. A Coral porcelángyár 1935-ben alakult, tulajdonosa Brüll Izsák volt. Államosításkor felvette az Electroceramica, majd a Cerasind nevet. Utóbbiak alkatrészeket gyártottak, mint például szigetelőket az ipar számára. Tudjuk, hogy az államosítás után csak szövetkezeti alapon lehetett magánműhelyt nyitni, ami a minőség gyengüléséhez vezetett. A kiállításon tehát látjuk azokat a tárgyakat is, amelyek az új műhelyekben készültek, ezenkívül látunk poszthabán kancsókat Szlovákia déli részéről, porcelán finomkerámiát Ausztriából, Csehországból, Magyarországról, valamint néhány zilahi kerémiát.

A tordai fazekasok céhekbe szerveződtek, és ügyeltek a magas színvonalra. A járai kerámia is ismert volt főzőedényeiről.

Torda nagy iparosodási folyamaton ment át, ennek része volt a kerámia is, amely elvesztette hagyományos népművészeti jellegét. Vidéken, Járán vagy Korondon a fazekasoknak a szövetkezetekben még sikerült tovább megőrizniük a hagyományos fazekasságot.

A kurátor ezzel a kiállítással elsősorban a helyieket és Aranyos-vidékieket akarja megszólítani, fel akarja hívni a figyelmet a helyi kerámia értékeire. Vannak különleges tárgyak, mint az 1799-ből származó, nagyméretű céhes kancsó vagy az 1907-es boros kancsó, amelyek a szakembereket is érdekelhetik.

Farkas György |

Vaku nélkül

Én

nem hiszek a véletlenekben. Csak mi, korlátozott felfogású emberek használjuk a véletlen kifejezést a számunkra érthetetlen, hiányos összefüggésű jelenségek és folyamatok jellemzésére.

Holnap emlékezünk meg Krisztus mennybemenetelének a napjáról. Ma nyitjuk meg Radovics János *Vaku nélkül* című fotókiállítását. Tegnap, amikor Radovics János képeit nézegettem a számítógépen, a kitért ablak alatti orgonabokor virágainak illata lengett körül. Ezek nem véletlenek, sokkal inkább rejtélyek, akár Radovics János fotóinak jó része.

A fekete-fehér fényképezésnek van két, egymástól jól elkülöníthető technikája és irányzata: a high-key és a low-key. Az első a világos árnyalatok, a fehér és szürkék különböző tónusaival megjelenített képek, a második a sötét és feketék használata, csak kevés világos folttal megalkotott fotók.

Ez a két módozat lehetőséget teremt a fotósoknak, hogy a képelemeken és a kép szerkesztésén túl nyomatékósihassa

mondanivalóját. Radovics János fotóinak zöme low-key technikával készült, így ezekre a visszafogott tónusrészletek jellemzők. Ezzel mintegy kötelezi a nézőt a kép látható elemein túlmutató elmélkedésre. Teret enged a fantáziának, és lehetővé teszi az alkotói folyamatba való bekapcsolódást. Ezzel kiterjeszti a kép értelmezését, amelynek a kivágás nem szab határt. Ez csak alapos szakmai készség és a cél jól megfogalmazott birtokában lehetséges.

Ha megfelelően szeretnénk megérteni, átérezni és találón kódolni Radovics János képeit, alaposan meg kell figyelni azokat, munkára kell fogjunk elménket, és nem szabad az első pillantás benyomására hagyatkoznunk. Ebben segítséget nyújt Radovics János önvallomása is: „a lelkieket tartom lényegesnek a fotók szempontjából.” A „lelki élet témává nőtte ki magát a képanyagban – állítja –, akkor vagyok magam, ha a magányt fotózom”.

Amikor megismerkedett a *fotózz.hu* csapatával, Mitterpach Ildikó – akit segítőtjének és irányítójának tartott – rávezette Radovics Jánost arra, hogy saját világa nem a mindenáron, tolakodóan gyönyörködtető fotók területe, hanem sokkal inkább a gondolatokat és hangulatokat kifejező képeké.

A vájt szemű és agyú néző a képek szemlélése közben akaratlanul is beleéli magát abba a világba, amely a fotók alaphangulatát, mondanivalóját jellemzi. Nem egy szokványos fotótárlat megnyitójának lehetünk tanúi. Rendhagyó tárlat ez, a képek nem hagynak nyugton, állásfoglalásra és véleményformálásra kényszerítenek. A képek kompozíciója, a részletek és a megjelenítés formája nem „szájbarágó”, gyakorta rejtett infók formájában hatol tudatunkig. A képek tanulmányozása – mert nem lehet nem tanulmányozni azokat – a gondolati kiteljesedés folyamatának fontos eleme. Ez a folyamat olyan, mint a bűvópatak, amelynek néha csak egy-egy szakasza látható, a többi rejtett. Az alkotás java része ebben a rejtett szakaszban

Idegenek

Lópuszi. Radovics János fényképei

történik, az alkotó magányában, amikor lelki rezdüléseit, belső sugallatait fogalmazza meg. Radovics János a fotóin keresztül fogalmaz, néha burkoltan. Aki a képek szemlézése során nem teszi meg első lépésként a gondolati megközelítést, az soha nem ér az út végére, a kép értelmezésére, annak megértésére. A fotók rátelepednek szemünkre, gondolatainkra, érzéseinkre, nem tűrik a lazaságot, a felületességet.

Radovics János magasra emelte az „ugrólécet”. Aki úgy szeretné „átugrani”, hogy ne verje le azt, annak komoly lendületet kell vennie, értelmi és érzelmi nekifutás szükséges hozzá. Nem szabad a fogyasztói társadalomban eluralkodott felületes és kapkodó szemléletmóddal megközelítenünk a kiállított képeket. Ez nem hoz sikert vagy sikerélményt, amelyre mindannyiunknak szüksége van. Aki a gyors és felpörgetett életmód csapdájába kerül, elesik a mélyebb érzések és gondolatok megélésének a lehetőségétől.

Radovics János a következőképpen vall: „életem legszebb napjait Sepsi-szentgyörgyön éltem meg. Ott született lánynom, ott volt a legtöbb barátom, de

ott éltem vissza mások barátságával, megérintett a szakmai törtetés bűne is, ami azért történhetett meg, mert össze- tévesztettem a célt az eszközzel”.

Képein a fotós eszközök használata mindig a célt szolgálják. A fekete-fehér képeinél a tónus és az árnyalat azok az eszközök, amelyek a fotós rendelkezésére állnak, amikor megfogalmazza a néző irányába küldött mondanivalóját. Nem engedi, hogy a színek elvonják a figyelmet a közlendő lényegről.

Pár színes képet is láthatunk. Ezeknél a nem harsogó, összhangban lévő, visszafogott színek a gondolati feldolgozást segítik elő. A nem tobzódo színelemek jellemzőek a színes képeire, mert azok fellazíthatják a színes világra szokott figyelmet. Ezek a paszellszínek nem a „dolce far niente” területére kalauzolják a nézőt, hanem a közlendő lényegre irányítják a figyelmet. Mintha azt sugallná: érezz és gondolkozz! Amire a tartalom és a forma is utal.

Nem vagyunk mind egyformák. Mindenki egyéni vonásai alapján ítéli meg a valós világot. Nem rendelkezünk egységes érzéscsomaggal, amikor a környező világ jelenségeire reagálunk.

Ez a sokszínűség teszi lehetővé azt a hihetetlen változatosságot, amely révén a környezet jelenségei, folyamatai érhetőek tetten a fotós tükrözésében. Radovics János képein ez gyakran a borongós hangulat vagy a kevés részletekkel tükrözött rejtély megfogalmazásában tárul elénk. A fotók szemlézése során a nézőben elkerülhetetlenül kialakul a szerzőről egy határozott kép. Ez egy igényes és transzcendens gondolkodásmódra utal.

Egy nemzet több nyelvezettel rendelkezik: beszélt nyelv (nyelv-nyelvjárás, mondák, mesék); zenei nyelv (népi zene, népdalok); tárgyi nyelv (használati tárgyaink, népi öltözet, építészeti); szokások nyelvezete (hagyományok, szokásrend). Ezekon túl még van egy olyan nyelvezet, amelyet legjobban a fényképezéssel foglalkozók képviselnek a leghatékonyabban, a képkalkotás, a fotósnyelvezet. Ebben remekel Radovics János, akit a magány fotósának mondanék, és aki meglátja azt, amit az utca embere talán észre sem vesz. Meglátja – és tegyük hozzá, ki is fejezi – azt, ami nem a felületes életet élők jellemzője, hanem amit a kontemplatív módon megfogalmazott gondolatiság emel alkotói elemmé.

Fugit irreparabile tempus! (Vissza-hozhatatlanul rohan az idő! – szerk. megj.) – mondták hajdan. Ezért Radovics János ebben a rohanó, és állandóan változó életben mond megálljt, és tartja elénk azt a tükröt, amely az ő meglátása szerint a megszívlelendő és megőrzendő értékekre hívja fel figyelmünket.

Nem idegen számára a grafikai hatás fényképezés sem. Erre is találunk példát a kiállított képek között. Ez ismét az elvonatkoztatásra és a tömör fogalmazásra példa.

A fényképezés útjára már régen ráállt. Még a múlt század 60-as éveiben, a Smena korában. Eleinte mindent fényképezett, majd a fotósnyelvezet el-sajátítása korában egyre inkább a gondolatiság és az érzések vezették a fényképezés terén.

A májusi eső minden cseppje aranyat ér! – mondják a gazdák. Radovics János kiállítása egy ilyen májusi esőcsepp. Adja a Teremtő, hogy még sokáig tart-hassa elénk a megszívlelendő és meg-őrzendő értékekre való felhívás tükrét a Kolozsvárról elszármazott fotóművész, Radovics János.

(Elhangzott Radovics János: Vaku nélkül című fotókiállításának a megnyitóján a Győrköcs Mányi Albert Emlékházban, 2023. május 17-én.)

Bálint Csenge Klára,
Hankó Zsombor, Kovács András Apor

„Az oltár gótikus stílusban építendő”

Kupcsay János élete és munkássága (1.)

Az iskola

Talán minden az iskolaalapítással kezdődött. A 19. század hetvenes és nyolcvanas éveiben az állam és társadalom állandóan buzgólkodott olyan intézmények létesítésén, amelyek az ország nyersanyagainak feldolgozását, valamint a szegényebb sorsúak ipari hajlamainak művelését mozdíthatták elő. Ennek érdekében az ország különböző vidékein ún. *háziipari egyesületek* alakultak, amelyek az állam támogatásával vagy valamely intézettel kapcsolatosan, de önállóan is a fafaragás meghonosítására létesítettek tanműhelyeket.

A hosszúfalusi fafaragászati iskola megalakulásával Hétfalu oktatástörténetének egyik legfontosabb szakasza kezdődött el. Az elemi iskolákon kívül nagymértékben meghatározta e vidék közművelődési, oktatásának irányát, valamint ipari viszonyainak fejlődését.

Hétfalu elemi, nép- és egyházi iskolák terén viszonylag jól állt – országos szinten is –, hiszen Honterus az 1542–1544-es vizitációja alkalmával egyházi iskolákat talált itt. Továbbtanulási lehetőséggel azonban nem büszkélkedhetett, sőt az 1544 és 1650 között eltelt 100 évben nem is beszélhetünk barcasági magyar neveltetésű értelmiségről.

A felső népiskola beindításának előfeltétele a báró Eötvös József által vezetett tanügyi reform volt, amely az első, valóban modern iskolarendszer kiépítését eredményezte.

1862-ben az iskolaalapítás gondolata már ténylegesen megfogalmazódott a Molnár Viktor (1826–1882) hosszúfalusi és Borcsa Mihály (1824–1913) bácsfalusi evangélikus lelkészek által vezetett csoport kezdeményezésére.

1869-ben br. Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter meglátogatta

Hétfalut, és belátta, hogy a csángó népnek felsőfokú iskola kell.

1870-ben Réthy Lajos barcasági tanfelügyelő szorgalmazására megalakult a Brassóvidéki Népművelési Egylet, amely Molnár Viktor hosszúfalusi evangélikus lelkész elnöke alatt fő céljául tűzte ki az iskola létrehozását. Az egylet munkálataiban lelkesen szerepet vállaltak: Borcsa Mihály bácsfalusi ev. lelkész, Fejei István türkösi jegyző, Szemerjai Károly krizsbai tanító, Köpe János újfalusi, Pap György zajzoni, Binder Lajos csernátfalusi, Török József tatrangi evangélikus lelkészek, Jakab János türkösi segédlelkész, Kanyó Zsigmond csernátfalusi, Bitay Sándor pürkereci tanítók, Vajda Lajos hosszúfalusi jegyző, Újhegyi Béla honvédhadnagy, Gingold Károly hosszúfalusi haszonbérő.

1871. november 6-án állami segély nélkül, a Baronyi Alapítvány kamataira támaszkodva, bérelt helyiségben, a hosszúfalusi felső népiskola *műveltség és szabadság* jelszavakkal megnyitotta kapuit. Egyedüli tanára a zilahi Nagy Sándor volt.

A kormánynak azonban magasabb rendű terveket voltak a hosszúfalusi felső népiskolával, és nagyon hamar át is alakította azt, előbb műfaragászati, majd polgári fiú-, végül polgári fiú- és leányiskolává.

Az iskola hozzáértő tanárjainak vezetésével itt tanultak olyan jeles személyiségek, mint Istók János szobrász, Köllő Miklós szobrász, Bartalis János költő, Tatrangi Pál András író, Simon Péter bíró, Bálint István festő, Mattis Teutsch János festő vagy a barcasági közélet számos későbbi vezetője.

1872-ben a kormány a 19 621. számú rendelettel az iskolát államivá nyilvánította, és 1872. november elsején a hosszúfalusi felső népiskola már ipari szakosztállyal megtöltött műmetsző

*Kupcsay János,
műveltség és szabadság*

Kupcsay János (1840–1910)

A hosszúfalusi iskola egykoron

m. kir. állami felső népiskolaként nyitotta meg kapuit. Igazgatója Pál Károly lett, tanárai pedig: Jakab János rendes tanító, Goldschmidt Mihály műénektanító. Az iskolának 65 tanítványa volt már az első esztendőben, s ez a szám az évek során folyton növekedett.

Az intézet további fejlődését nagymértékben meghatározta Kupcsay János 1872-es szaktanítói kinevezése. A müncheni szobrászati akadémiát végzett tehetséges művész 1873. február 27-én foglalta el állását, és megkezdte a rajz, mintázás és fafaragászat oktatását. Kupcsay Münchenben eltöltött évei, az itt kialakult kapcsolatai végérvényesen meghatározták az iskola pályáját, hiszen az iskola diákjai közül nagyon sokan választották a müncheni továbbtanulási lehetőséget.

Kupcsay János közreműködött a müncheni magyar egyesület létrehozásában is, erről a *Pesti Napló* 21. évfolyamának 1870. április 16-i, 87. száma így írt: „Elnöke: Holmberg Ferencz aranyműves hazánkfia, ki 1849-es menekült, és kinek igen szép ékszerüzlete van a Maximilian Strassen 3-ik szám alatt. Jegyzője pedig Braun Arnold technikus. Tagjuk van jelenleg 15–20-an, a többi közt Somogyi Dániel festő, Kupcsay János szobrász és tilinkóművész, Ebner, Réthy stb. leginkább műegyetemi tanulók.”

Egy akadémista szobrász Hosszúfaluban

Kupcsay János Berzevicén (Sáros megye, Felvidék) született 1840. május 8-án. Az elemi iskolát szülőfalujában végezte, a polgári iskolát pedig Eperjesen.

1850-től 1864-ig különböző szobrászműhelyekben dolgozott. 1864-től Kassán telepedett meg, ahol önálló szobrászműhelyt nyitott. Négyévi kassai tartózkodás után Münchenbe került, s itt 1868 és 1873 között végzett plasztikai stúdiumokat az akadémián. Münchenben többek között Révész György festőművészől is tanult, festményeinek lelkes bámulója volt.

1872-ben került a hosszúfalusi fafaragászati iskolába, ahol rajzot, mintázást és műfaragást tanított – 1873. február 27-én foglalta el állását. 1873-tól a Négyfalusi Kör alelnökévé választották. Ugyanebben az évben 170 forintos állami segéllyel részt vett a bécsi világtárlaton azzal a céllal, hogy az ott szerzett tapasztalatokat az iskolában hasznosítsa [3.].

1874. február 16-án feleségül vette Molnár Júliát (1853–1946), kaposi Molnár Viktor hosszúfalusi-alszegi evangélikus lelkész lányát. Házasságukból négy gyermek született: Anna (1874–1970), Felicián (1876–1964), Bernát (1878–1960) és Viktor¹ (1888–1914, meghalt az I. világháborúban). Mivel Kupcsay János római katolikus, Molnár Júlia pedig evangélikus vallású volt, József császár törvénye alapján Anna evangélikus, a fiúk pedig római katolikus vallásúak lettek.

A Hosszúfalusi Családkönyv² tanúsága szerint családjával az 1009. szám alatt laktak.

A tanképesítő vizsga letétele után Kupcsay János 1874. március 5-én az 5694. számú miniszteri rendelettel véglegesen megerősített, kultuszminiszteri elismerést kapott az állomásán.

1876-ban 250 forintos államsegéllyel meglátogatta a müncheni

műiparkiallítást, ugyancsak azzal a céllal, hogy az ott szerzett tapasztalatait az iskolában átadja a tanulóknak. Az iskolával részt vett az 1877-es kolozsvári műkiállításán, valamint az 1879-es sepsiszentgyörgyi kiállításán, ahol elismerő oklevelet kapott. A költségek fedezésére a kormány 50 forint államsegélyt adott.

1881-től a minisztérium évenként 200 forint rendkívüli fizetési pótlékot biztosított számára.

1883-ban nevezték ki a hosszúfalusi fafaragászati tanműhely vezetőjének és a műfaragványok leltárosának.

Kupcsay János munkásságának gyümölcsei

A hosszúfalusi fafaragászi iskola 23 éves működése alatt számos erdélyi templom számára készített oltárokat, ikonosztázokat³, szószékeket. A munkálatokat Kupcsay János vezette, szorosan együttműködve a neves brassói akadémista festővel, Mișu Poppal (Brassó, 1827. március 19. – Brassó, 1892. március 6.).

Sajnos az iskola Brassóba való költözésekor elkallódott archívum, valamint az államosításkor történt irattárégetés, amikor az iskola udvarán felgyújtották a levéltár és a könyvtár anyagjait, napjainkban lehetetlenné teszik a munkák teljes beazonosítását.

Görögkeleti templomok

A görögkeleti templomok számára készített ikonosztázok közül hatot sikerült beazonosítani, ezek a következők:

- a Brassó belvárosi (búzasori) *Adormirea Maicii Domnului*⁴ görögkeleti templom,
- a csernátfalusi *Sf. Adormirea*⁵ görögkeleti templom,
- a szűnyogszéki *Sf. Nicolae*⁶ templom,
- a vledényi *Sf. Vasile cel Mare*⁷ görögkeleti templom,
- a barcarozsnyói *Sf. Nicolae* templom,
- az aldobolyi (illyefalvi) *Sf. Dumitru*⁸ templom ikonosztázai.

Az ikonosztázoknak nagyjából ugyanaz a felépítésük, hasonló ornamentikával rendelkeznek.

Szerkezetük a következő modellre épül: az összes ikonosztáz háromajtós (ami az újabb követelményeknek felelt meg, hiszen a régebbiek kétajtósak voltak), függőlegesen az összes hét

Az aldobolyi görögkeleti templom ikonosztáza

tengelyes, vízszintesen pedig három részből állnak, kivéve az aldobolyit, amely csak kétszintes (alacsonyabb, kisebb a templom is).

A tagolás függőlegesen az alsó részen korinthuszi⁹ fejezetes oszlopok által történik, a két felső szinten pedig lizénák¹⁰, pilaszterek¹¹ által. Vízszintesen a tagoló elemek tengelyében golyvázott párkányok osztják az oltárokat három szintre, amely közül az övpárkány az első szint felett sokkal erősebb, így két nagyobb vízszintes tagolásról is beszélhetünk.

A központi rész a főbejárat tengelyében hangsúlyozott, a két felső szint központi képmezejének formája által, mely közül a középső inkább vízszintesen bontakozik ki, és óraíves lezárása által eltér a többitől, a felső szint központi része pedig felfelé ívelő, kitör a harmadik részből, sokkal magasabban felnyúlik, háromszögíves lezárása által uralja nemcsak a központi részt, hanem az egész oltárt is meghatározza, tetején kereszt áll.

Ami az oltárok képmezőinek beosztását illeti, abban is megegyeznek. A tagoló elemek felállított téglalap, négyzet alakú részekre osztják az oltár egész felületét, ezekbe pedig a központi tengelyen kívül félköríves záródású képmezők találhatók, melyeket áttört faragás keretez. Az alsó, legmagasabb szinten

a három ajtót ugyanakkora méretű képek veszik közre, magasabb lábazati résszel. A középső szinten ugyanabban a tengelyben kisebb képmezők vannak kialakítva, a felső szinten pedig az alábbiaknak két kisebb félköríves záródású képmező felel meg melyet vékony kis oszlop oszt két részre.

A három bejárati ajtó mindegyik esetben számárhátíves kialakítású, a középső, az úgynevezett királyi ajtó két szárnyas, a két szélső pedig egy szárnyas, minden szárny esetében a központi részben egy-egy félköríves képmező bontja meg a faragott díszítést.

Mindegyik templom esetében ugyanaz az ikonográfiai program szerepel: az alsó részen egyházi atyák, Jézus alakja, valamint a jobboldali első képen a templom védőszentje látható. A középső szinten Jézus életéből vett jelenetek sorakoznak a baloldaltól kezdődően, minden egyes esetben középen az utolsó vacsora jelenetével. A felső szint pedig ótestamentumi prófétáknak van szentelve, középen Mária megkoronázásával. Egyedül a brassói búzasori templom ikonosztázának programja tér el a többitől azáltal, hogy a középső rész központi tengelyében a Szentháromság szerepel, fent pedig Jézus felátadása.

Az oltárok faragott díszítése a szünyogszéki oltárt kivéve, amely szőlő-

inda motívumon alapszik, kisebb-nagyobb változatokkal csillagvirágos kúszó indamotívumot követ.

Az ajtószárnyak, ezeket keretező részek esetében, a képek keretezésénél, valamint a koronázó részen áttört díszítő faragást használt a készítő, e mögött, kivéve a koronázó díszét, ahol hátul nem zárta le, más színű fatábla található. Ezenkívül a lábazati rész mezőit ugyancsak faragott növényi motívumok díszítik, a párkányt pedig kis nyolc- vagy négyszirmú virágocskák, mintegy átmenetet képezve két szint zsúfoltabb faragászati díszítésével. A három ajtóív mindegyik oltárnál ugyanazzal a díszítőelemmel van lezárva: a középső egy koronával, a két szélső pedig csillagvirággal (hatágú keskenyített csillag, amely Barcaság címerében is megtalálható).

Az oltárok polikrómok, a faragott díszítés általában aranszínű, a háttér pedig vagy kék vagy fehér.

A felsorolt ikonosztázok a 19. század '80-as, '90-es éveiben készültek.

A barcarozsnyói *Sf. Nicolae* görögkeleti templom ikonosztáza 1886-ban készült el. Sajátosságokban nagyon nem bővelkedik, ugyanaz az áttört indamotívum határozza meg díszítését, a tagolóelemek esetében nyolcszirmú faragott virágmotívum bontja meg a felületeket. A koronázó részen, a központi részt határoló két függőleges tagolóelem tengelyében két kicsi félköríves képmező található. Az áttört díszítés csigavonalas indamotívumot ismétel.

Az oltárok polikrómok, a faragott díszítés általában aranszínű, a háttér pedig vagy kék vagy fehér.

Az oltár alapszíne a fehér, a faragott díszek aranszínű váltakozik a mögöttük lévő háttér sötétkék színével. Oltárképeit Mișu Popp festette, aki Kupcsayval közreműködve, más templomok oltárképeinek festését is vállalta.

Az aldobolyi *Sf. Dumitru* görögkeleti templom ikonosztázának, amelyet 1893-ban készített Kupcsay 1200 forintért, egyik fő sajátossága az, hogy csak kétszintes. Ezenkívül amiben eltér a többitől az, hogy a képek keretornamentikája nem áttört. Koronázó díszítése is sokkal nagyobb méretű, amely a szélek felé haladva egyre kisebbé válik, így a központi képmezőt majdnem keretezi. A fenti rész tagolóelemei esetében itt

A hosszúfalusi, alszegi evangélikus templom oltára

nem virágmotívumot használ a készítő, hanem felnyúló, ágszerű díszítést.

Ebben az esetben is az alapszín a fehér, amelyből éles kontraszttal kitűnik az aranyszínű faragás. Egyedül az oszlopok ütnek el barna színükkel az oltár összképétől, azonban ez a festés nem az eredeti, hanem utóbbi beavatkozás eredménye, így szerintünk az is valamikor fehér volt. Az ikonokat Elena Mureșianu (Brassó, 1862–1924), az első román iskolázott festőnő készítette. A templom bejáratánál elhelyezett templomtörténeti összefoglaló megemlíti Kupcsay János

oltárkészítő nevét és a hosszúfalusi iskolát.

A vledényi *Sf. Vasile cel Mare* görögkeleti templom ikonostázának legfőbb sajátossága a kék alapszíne. Nem lehet tudni, hogy ez volt az eredeti színe is, vagy később festették újra.

A faragások itt is aranyszínűek, használt motívumvilága pedig megegyezik a többi oltárral, ugyanarra a csillagvirágos-indás növényi motívumegyüttesre épít.

A szűnyogszéki *Sf. Nicolae* görögkeleti templom ikonostáza szőlőindás

faragott díszítése által tűnik ki, még az oszlopon is vésett szőlőlevelek találhatóak, felépítésében megegyezik a többivel, alapszíne kék. Oltárképeit Mișu Popp festette.

A csernáfalusi *Sf. Adormire* görögkeleti templom ikonostázának leírása megegyezik az oltárok általános leírásával, mondhatni tipikus példája ezeknek, nem rendelkezik semmi különösebb sajátossággal. Az oltárképek ugyancsak Mișu Popp alkotásai.

A brassói búzasori *Adormirea Maicii Domnului* görögkeleti templom ikonostázát Kupcsay 1896-ban készítette, 2000 forintért. Ez az oltár is megegyezik az általános leírással, színvilága fehér-aranysárga színeken alapszik. Az oltáron kívül még neki tulajdonítják a szószéket és a főpapi széket. A történeti összefoglaló helytelenül, de megemlíti Kupcsay nevét.

A szószék nyolcszögű kosárból és hangvetőből áll, melyeknek két oldala a falhoz kapcsolódik. A kosár mellvédjét félköríves záródású, vékony oszlopok által tartott regiszterek tagolják, benne faragott növényi ornamentikával. Ezt fent körbezárt virágmotívumos ornamentikás sáv, lent pedig téglalap alakú regiszteres kialakítás határolja. Ezután lefelé keskenyednek el a szószékkosár, akantusz¹² leveles fríz következik, utána az egész lent kiugró leveles díszítésű csúcsban zárul.

A hangvető ugyancsak nyolcszögű, ezt is virágfaragványok díszítik, négy- és hat- szögű regiszterekbe foglalva, az alsó részen karéjosan csipkézett. A hangvetőt áttört növénymotívumos faragás koronázza, középen fent lanternaszerű végződésel zárul, amely ugyancsak virágfaragásokkal díszített, és félköríves nyílások által tagolt. A szószék alapszíne a fehér, a díszítőelemeké pedig aranysárga.

A főpapi szék négy korinthuszi fejezetű oszlop által tartott baldachinos kialakítású, egy lépcsőfokos talpazaton helyezkedik el. A félig kannelurázott¹³ oszlopok magas növény- és virágdíszes lábazonat vannak, aminek magassága megegyezik a szék ülőszintjével. A székeknek félköríves záródású, benn karéjosan kialakított. A baldachin süveg alakú, alsó részének díszítése ugyancsak virágmotívumon alapszik, kiugró koronázó párkány választja el a másik sáv virágmotívumos sávtól. Az egészet egyházi szimbólumok zárják. Színvilága nagy vonalakban megegyezik az oltár és a szószék színeivel.

A fent leírt ikonostázoknál használt díszítőelemek esetében el lehet

A türkösi evangélikus templom oltára

mondani, hogy variációk ugyanarra a motívumra, témára, így inkább a szematizálás jellemzi őket. Csak a részletekben lehet némi variálást felfedezni. Feltehető, hogy az iskola csak egyfajta asztalosági sablonnal rendelkezett, az oltárok, ikonosztázok elemeit (oszlopokat, ajtókat, faragványokat stb.) előre gyártották, majd megrendelés esetén felhasználták ezeket, némileg személyre, testre szabva a színezést, a részletmintákat illetően [4.].

Valószínű, hogy az ikon technikát, az aranyozás, ezüstözés és bronzírozás

(bronzozás) művészetét Kupcsay és a hosszúfalusi iskola diákjai Mişu Popp-tól tanulták el. A könyvészetben közölt Kupcsay-cikk ismerteti a Monarchiában először a görögkeleti, bizánci ikon technikákat (*Gyakorlati tanácsok az aranyozás, ezüstözés és bronzírozás mesterségének űzéséhez* [6.]).

Mişu Popp, a Brassó-bolgárszegi akadémista festő számos oltárképet készített az iskola számára, ezek stílusukban azonban reneszánsz, barokk jegyeket is hordoznak magukon, így eltérnek a bizánci ikonstílustól.

Evangélikus templomok

A görögkeleti templomok ikonosztáza in kívül még sikerült beazonosítani két evangélikus oltárt is, a hosszúfalusi templomét, valamint a türkösi templomét.

A türkösi evangélikus templom oltára 1885-ben készült. Az oltár mind szerkezetében, mind díszítő motívumaiban neogótikus stílusú. Egyedüli oltár, amelynek díszítő motívumai teljesen eltérnek a többi oltárétól.

Felépítésében *antependiumot*¹⁴, *predellát*¹⁵ és *retabulumot*¹⁶ lehet megkülönböztetni.

Az antependiumot vagy előlapot fektetett téglalap alakú regiszterben karéjos gótikus motívumok díszítik. Ugyanez mondható el a predelláról is, azonban itt már apróbb az áttört díszítés, kétfelől pedig egy-egy homorú vonallal van összekötve a retabulummal. Az egész retabulum magasba törő háromszögű oromzatban záródik, amely a két szélső rögzített oltárszárnyal együtt a csúcsíves záródású oltárképet veszik közre. Az oltárkép feletti orommezőt ugyancsak gótikus áttört díszítőelemek töltik ki. Az oltárszárnyak lángrészes záródású regiszterek által tagoltak. Kétfelől a szárnyakat kis fialék¹⁷ veszik közre, és ugyancsak fialék találhatóak a retabulum osztó tengelyeiben is. Mind a fialék, mind az oromzat keresztrozsákban záródnak, élükön pedig a jól ismert gótikus kúszólevelek.

A türkösi evangélikus templom oltára 1885-ben készült.

Mind szerkezetében, mind díszítő motívumaiban neogótikus stílusú.

Az oltárkép Mişu Popp alkotása, ugyancsak 1885-ből.

A Romániai Magyar Evangélikus Egyház Javainak Tárában [5.] ez áll róla: „Az oltár neogótikus, csúcsíves lángrészesekkel szegélyezett középső részén lóherre díszítésű körök, tetején keresztvirág lezárás, Kupcsay János szobrász tervezte. Két oldalt keskeny fülkék karcsú fialékkal. A megfeszített Krisztust ábrázoló oltárképet a brassói Mişu Pop festőművész festette, alatta szabályos szimmetrikus négyyszirmú rozettás indadísz.”

A hosszúfalusi-alszegi evangélikus templom oltára díszítőelemeiben sok közös motívumot találunk a görögkeleti templomok ikonosztázaival.

A brassói Szent Péter és Pál római katolikus templom szószéke

Felépítése megegyezik a türkösi templom oltárával. Antependiuma nem annyira díszes, mint a retabulumja, középen két koncentrikus kör közepén, négykaréjos regiszterben egy egyenlő szárú kereszt, ezt négyszirmú kis virágok keretezik. Az oltárelőt kétfelől két kis oszlop zárja le. A predella már sokkal díszesebb. Az oszlopok tengelyében előreugratott, a félköríves regisztert virágmotívumos faragás díszíti. A predella középső részén, három kör regiszterben, karéjos kerteléssel ugyancsak faragott virágdísz.

A retabulum a legdíszesebb. Középpontjában egy félköríves záródású oltárkép található, melyet kétfelől három-három

korinthoszi fejezetes oszlop által tartott félköríves árkád zár le, ezt pedig egy háromszög alakú oromzat koronázza. Az oltárkép alsó részén áttört virágdíszes faragás köti össze a két vékonyabb belső oszlopot. A félköríves árkád többsávos kialakítású, belülről kifele haladva az első karéjos díszes, a második apró kis virágmotívumos, a harmadikon virágmotívumok váltakoznak gúla alakú díszítményekkel. A háromszögű oromzat díszítése is ugyancsak faragott virágmotívumon alapszik. A koronázó részen ismétlődik az áttört csillagvirágos faragás.

Ez az oltár esetében is fehér az alapszín, a díszítő faragványok pedig arany-sárga színűek.

Az oltárkép nagyon hasonlít a türkösihez, de míg az utóbbin jól kivehető a M. Popp aláírás és az 1885-ös évszám, a Hosszúfalu-alszezin sem aláírás, sem évszám nem található. Az evangélikus egyház feljegyzései szerint az oltárképet a türkösiről másolta Mişu Popp, vagy inkább valamelyik tanítványa.

Kupcsay utolsó beazonosított alkotása a Brassó-belvárosi római katolikus plébániatemplom szószéke.

A Romániai Magyar Evangélikus Egyház Javainak Tárában [5.] ez áll róla: „Az oltárt 1890-ben Kupcsay János akadémiai szaktanár, szobrász készítette a helybeli műfaragó iskolában. Az oltárkép – hasonlóan a türkösihez – a megfeszített Krisztust ábrázolja, kerete fehér és arany festésű. A klasszicista oltárszekrény két oldalán pilaszter, közöttük kör alakú, belül nyolcszögletű keretben, szimmetrikus virágdíszítés. Az oszlopok között áttört hullámindás leveles díszítés, rozettadíszes, tetején áttört indás díszítés.”

Római katolikus templom

Kupcsay utolsó beazonosított alkotása a Brassó-belvárosi római katolikus plébániatemplom szószéke, amelyet az egyházközösség 1912-ben vett leltárba, tehát halála után.

A szószék 8 szögű kosárból és hangvetőből áll. A nyolcszög a feltámasztás és az örök élet szimbóluma. A szószékkosár négy oldalán a négy evangélista szobra foglal helyet, félköríves oszlopok által tartott árkádos szoborfülkékben.

A szobrok fából készültek, színezettek. Sajnos azonosításukhoz hiányoznak az attribútumaik (*tetramorf*: bika – Lukács, sas – János, oroszlán – Márk, angyal – Máté), így nem tudjuk, hogy melyik szobor kit ábrázol.

A szószékkosár két oldalával kapcsolódik a falhoz, a többi pedig a feljárathoz nyitott, így az utolsó evangélista utáni oldalt ugyanolyan keretben növénymotívumos faragás díszíti. A szószékfeljáró oszlopok által tagolt, kétszintes, árkádos kialakítású. A szószék koronázó párkányja alatti részt kör alakú regiszterek díszítik.

Kupcsay János sírja a brassói postaréti római katolikus temetőben. Képek: a szerzők gyűjtése

A szobrok alatti rész fokozatosan keskenyedek el, az övpárkány alatti sáv minden oldalát közepén egy-egy gúla motívumsorozat által közrefogott virág díszíti. A következő sávon ugyancsak árkádok által közrefogott virágmotívum jelenik meg, azután következik egy akantuszleveles rész.

A hangvetőt áttört félköríves árkádok által lezárt növénymotívumos faragás határozza meg, az árkádokat vékony kis oszlopok tartják. A hangvetőt fent kereszt zárja le. Belül, a szószék fölött nyitott szárnyú fehér galamb található, a Szentlélek jelképe.

A szószék díszítőmotívumai hasonlítanak a többi, Kupcsay által készített oltárhoz, itt is megtalálható például a hatágú csillag, amely a Barcaság címerében (*Provincia Barcensis*) is előfordul.

Református templom

Molnár János lelképásztor kezdeményezésére Brassóban 1891–1892 között építették fel a város első református templomát, a Rezső körút 10. szám alatt, a korábbi Ötvös-zwinger helyén. Monumentális eklektikus stílusban készült neogótikus elemekkel, tervezője Alpár Ignác volt. A munkálatokat a nagyszabású Szalay Ferenc építész vezette. 1892. augusztus 24-én szentelte föl Szász Domokos püspök. Téglával és színes terrakotta lapokkal kirakott homlokzata és négy fiatoronnyal ékesített tornya egyedi, reprezentatív épületté tette.

„A páratlan ízléssel készített úrasztalát Kupcsay János, a hosszúfalusi

állami faragó iskola tanítója készítette a brassói protestáns nőegylet megrendeléséből” – írta a *Képes Folyóirat – A Vasárnapi Ujság* füzetekben 12. kötete (Budapest, 1892, 277. oldal).

A templomot a kommunista hatalom 1963-ban lebontotta, elpusztította. Bár a kommunista vezetés megígérte, hogy engedélyezi egy új templom építését, ez sosem valósult meg. Helyette egy tornatermet jelöltek ki az egyháznak a Gheorghe Dima park mellett, a Katalin utca elején. A tornatermet Kós Károly tervei alapján átépítették és tornyot is emeltek rá. Felszentelése 1963. december 22-én történt.

A lebontott templomból sikerült ide szállítani az orgonát, a szószéket, és a padokat. Kupcsay úrasztala ma is itt található.

Az írás készülőkor, 2022-ben Bálint Csenge Klára, Hankó Zsombor és Kovács András Apor a Zajzoni Rab István Középiskola tanulói voltak. Jelenleg ugyanott folytatják tanulmányaikat. A dolgozat irányítója: Kovács Lehel István tanár.

(Folytatjuk)

Felhasznált irodalom:

- [3.] Kovács Lehel István: Kupcsay János, az oltárkészítő. In: *Hétfalú* 9./2004. szeptember 24.
- [4.] Kovács Lehel István, Sipos Gaudi Enikő: *Volt egyszer egy iskola... A hosszúfalusi falfaragászati iskola története*. Hétfalusi Magyar Művelődési Társaság, Négyfalú, 2005.
- [5.] P. Szalay Emőke, Seres Bálint, Szakács György, Szócsné Gazda Enikő, Veres Emese Gyöngyvér: *Romániai Magyar Evangélikus Egyház Javainak Tára – Brassói Magyar Evangélikus Egyházmegye I–II*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2018.
- [6.] Kupcsay János: Gyakorlati tanácsok az aranyozás, ezüstözés és bronzírozás mesterségének űzéséhez. In: *A brassói állami fa- és kőipari szakiskola értesítője (1899/1900)*.

Jegyzetek

- 1 Azonos dr. Kupcsay Viktor (<https://ivh-katonahoseink.militaria.hu/search>), néhol Győzőként is szerepel.
- 2 II. kötet, 125. oldal, 624 a.) bejegyzés.
- 3 Az ikonosztáz (vagy ikonosztázion) a görögkeleti (más néven ortodox), görögkatolikus, illetve más keleti katolikus egyházak templomainak a templomszentélyt a templomhajótól elválasztó, képekkel (ikonokkal) ellátott fala (képfal, képállvány), amelyen a szentképek meghatározott szabályok szerint elhelyezkednek el. Vö. *Magyar Katolikus Lexikon* <http://lexikon.katolikus.hu/>

4 Nagyboldogasszony vagy Mária mennybevétele. Maica Domnului: Istenanya, Istenszüllő. 431-ben az epheszoszi zsinat elfogadta Alexandriai Szent Cirill érvelését, és kihirdették, hogy Szűz Máriát megilleti az Istenszüllő cím.

5 Ua.

6 Szent Miklós.

7 Vasile cel Mare vagy Vasile din Cezareea Cappadociei: Nagy Szent Vazul, másképp Cézárei Bazil, görögösen Baszileiosz, az egyházatyák egyik legjelentősebb képviselője, a keleti típusú keresztény szerzetesség egyik kialakítója volt. Egyike a három kappadókiai atyáknak.

8 Sfântul Dumitru vagy Sfântul Mare Mucenic Dimitrie: Szaloniki Szent Demeter vértanú, az ortodox egyház egyik legismertebb szentje.

9 Az oszlopfő vagy oszlopfőjezet az oszlop felső része, amely a megtámasztott vízszintes szerkezeti elem (boltív, gerendázat, oromzat stb.) szilárdabb, nagyobb felfekvésért közvetlenül biztosítja. A korinthuszi oszlopfő az egyik legdíszesebb, akantuszlevelek koszorújától övezett, az oszloptörzs-től asztragalossal eltagolt, kehely formájú oszlopfő. A levelek közül volutaszerűen felcsavarodó indák nőnek ki, és támasztják meg az abakusz ívesen kialakított sarkait.

10 Falsáv. A fal síkjából kiálló, a falpillérnél kevésbé kiülő, pillért utánzó, hosszúkás négyszög alakú kifalazás vagy vakolatsáv. Nincs lábazata, és a pilasztertől eltérően fejezete sincs.

11 Féloszlop vagy faloszlop. A falból különböző vastagságban kiemelkedő, pillért utánzó épületem. Kezdetben teherviselő szerkezetek voltak, később a díszítő szerepük emelkedett ki, mert a nagy, sima falfelületeket jól tagolják. Ugyanúgy ellátják oszlopfőjezettel (oszlopfővel), mint a magukban álló oszlopokat.

12 Az építészetben és a képzőművészetben használt díszítőmotívum, a medvekörmöm (*Acanthus*) stílizált levélzete. A medvekörmöm az ókori mediterrán kertek kedvelt dísznövénye volt.

13 Kannelúra: a görög-római és az ezek alapján álló stílusokban az oszloptörzsön hosszabban futó, íves vagy elliptikus keresztmetszetű rovátka.

14 Oltárelő (ahol fából vagy fémből ki van képezve) vagy az oltár törzsét takaró lepel, amelyet a menza szélén rögzítenek. A menza az oltár vízszintes része, közepén az oltárkövel; szembeoltárnál maga az egész asztalformájú oltár.

15 Az oltárelő építménynek a menzát és retabulumot összekötő része. Festmények vagy domborművekkel díszítik. Többnyire a fölötté elhelyezett főábrázolást magyarazza.

16 Retabló, oltártábla, az oltár menzájának hátsó szélére állított vagy mögéje épített hátfal. A tulajdonképpeni oltárkép vagy szobor tartója. Elöl gazdagon díszített, gyakran a szentélyboltozatig érő oltárelő építmény.

17 Fiatorony, a gótikus építészet jellemző motívuma, a külső homlokzati támpillérek leterhelését szolgáló kis hegyes tornyocska.

